

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

Б-у
МЭІ

ВИБРАНЕ

Львівський університет

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1954

ВЕСНЯНИЙ ЗАСПІВ

Першу пісню напували роси,
Запах м'яги, дальній крик гусей,
І вона зеленої шум колосся
Й житню силу у літах несе.

Стрівши долю світлу і щасливу,
Склав я думу, повною тепла,
Що з піснями про народну ниву
Молодую гвардію сплела.

Сяють степу зорі малинові,
Щедрих весен буйна течія.
Комсомольські заспіви чудові
Привітала молодість моя.

1925

ЧЕРВОНИЙ КОЛОС.

Весна зелена й золота
Вже обнялась із літом.
Стоять жита, шумлять жита —
Шур-шу — жовтавим цвітом.

Гуляє хвиля, ніжно так,
А нива, ген, широка!
Чиї ж ви, пишнії жита,
Немов стіна висока?

Хто заорав стару межу,
Почувши дружби голос?
Жита мені — шур-шу, шур-шу,
Колгосп «Червоний колос»!

Росте наш перший колектив,
Цвіте земля весела.
Співають в щедрім цвіті нив
Вишневі наші села.

1925

СПОМИН

Сестрі Софії

Як поніс я в шумні роки
Серця світ простий,—
Де ти, сестро світлоока,
Де твої листи?

Напиши,— не забарюся!
В озері степів
Заплела ти в косу русу
Цвіт-ромен собі.

Сині очі, як волошки,
Сині і ясні...
Ви немов дитинства трошки
Принесли мені.

Бачу, йдеш. Холодні роси
В білому вогні,
Гóлубом брунатним осінь
Ходить по стерні.

І твої дороги пізні,
І твої жалі

Обминув похід залізний
Березневих літ.

Ти ідеш своїм покосом
У нових полях.
Хай напоять теплі роси
Твій осінній шлях!

1926

ДЕРЖПРОМ

Крізь водопади днів і гомін голосів
Я на роботу йду сьогодні як учора.
Встає над Харковом високе і прозоре
Густе мереживо бетонних корпусів.

Барила цементу і каменю вози,
І гул од риштувань під неосяжну синь,
І металевий дзвін, і грім чугунних балок
Од Буд до Харкова, од Харкова до Валок.

Вливається той грім в околиці глухі,
І вплива в степи, за урвища і сльоту.
І це в ньому зростає той похід,
Що підніма, як стяг, сплановану роботу.

Отут мої зростають земляки,
Товариші мої ідуть на шлях високий.
Вони з села прийшли возить граніт важкий
На підмурок будов, могутній і високий.

Крізь водопади днів і гомін голосів
З роботи я іду на комсомольські збори.
В склянім мереживі бетонних корпусів
Республіка встає, задимлена й суворя.

В барилах цементу, в нелічених возах,
Під бурю блоків, ваговозів грохіт —
Зростає, ширшає симфонія-гроза
Про свято творчості, звеличене в епоху.

1927

ОСІННЯ ПІСНЯ

Журавлі летять у вирій,
Тануть вдалині,
В їх печалі теплій, щирій
Солодко мені.

Там така блакить осіння,
Сонячна така!
Розлилася Україна —
Степова ріка.

Як згадаю — над лугами
Спеки давні дні,
Наче босими ногами
Йду я по стерні.

Там ще мати брала в руки
Рученьки малі,
Там батьків колишні муки
Залягли в землі.

Там любов моя полипна,
Русая коса...
В серці полум'я калини
Й досі не згаса.

Не забудь про тебе, нене!
Грудкою землі
Ви лягли на серці в мене,
Батьківські жалі.

А тепер степи квітчасті
Сонце залило,
Син землі у сонці-щасті
Підніма чоло.

1927

БІЛЯ АРАЛЬСЬКОГО МОРЯ

Тут обрїй сумний і порожній,
А море — пустелям за спільника.
Отут пом'яни, подорожній,
Шевченка — солдата, невільника.

В гарячих пісках ні стеблини.
Рівнини й горби безіменні...
Поетові ж снились долини
Дніпровські, багаті й зелені.

Ходив він у дальньому світі,
А мертвий пісок не зав'яв
Того — чим на цілі століття
Він жив, сподівався та мріяв.

Я вірю: він знав у недолі,
Наш гордий і сонячний геній.
Що буде співати на волі
Народ у долині зеленій;

Що прийде доба золотая —
Йї на рідній на мові співучій.
Казах його вірш прочитає
На Канівській сонячній кручі!

1931

КИЛИМАРКА

Ви навчіть мене вишивки, мамо!
І навчіть мене, рідная, так,
Щоб з мережки живими словами
Промовляли волошки і мак.

Щоби мрія, любов'ю запалена,
Обернула на пісню мій шовк.
Щоб я вишила Леніна й Сталіна
З українських квіток.

А навколо вінок із барвінку
Щоб, як поле квітуче, запах.
То ж вони ошчасливили жінку
У колгоспних степах.

З ними сонце нам глянуло в очі,
Нова доля і радісний день...
Хай же виллється серце дівоче
У барвистий, живий гобелен!

1936

ДІВЧИНІ З БІЛОРУСІ

Не барися, дівча, не барися,
Відчини мені хвіртку стару.
Червонясті гілки барбарису
На прощання мені подаруй.
Чи забудеш мене до часу,
Чи згадаєш у всі часи?
Я ж ізнов для свого Донбасу
Білоруські лишаю ліси...
Пригадаю там ім'я ласкаве,
Що зігріло мене, як весна.
Ти далека, моя Вацлаво,
Білоруско моя ясна!

За лісами оцими скучати
Буду я у грозі й тишині.
У степах моїх світлі дівчата,
Але ти найсвітліша мені.
Та немає межі в безгомінні
Поміж лісом і степом ніде.
Де кінчається Україна,
Білорусь починається де?
В нас єдина Вітчизна і слава,
Неосяжна земля голосна...
Ти далека, моя Вацлаво,
Білоруско моя ясна!

Я вернуся.— Чому забарився
Ти приїхать у наші ліси?—
Скажеш ти, і гілля барбарису
Знову тихо мені подаси.
Нашу дружбу міцну й нелукаву
Я згадаю, тобі уклонюсь...
Ти далека, моя Вацлаво,
Мое серце взяла Білорусь!

1936

БІЛИЙ ГОЛУБ

Так тривожно, серцем посмутнілий,
Я листів ще зроду не чекав.
Снився мені учора голуб білий,
Що на вишні ягоди клював.

Спілі вишні капали криваво,
Але голуб чистий був, як сніг.
Він і крила парусом розправив,
Тільки довго полетить не міг.

Краще вже мені б приснилась чапля,
Білий голуб завжди неспроста.
Мое серце знов сльозами капле
Над словами із твого листа.

Краще вже приснився б ворон чорний,
Хижа птиця мертве серце рве,
Ти ж словами ранила учора
Серце тепле та іще живе...

Наче рана на корі берези,
Так і жаль у серці зажива.
Я забуду ті слова тверезі,
Ті холодні і сумні слова.

1936

МАТИ

Мене сповила мати на стерні
І на снопах у спеку годувала,
І, знавши терни у житті одні,
Терновим іменем мене назвала.

Не розгиналася, під хуртовини спів,
Над прядкою, колискою із сином.
І вмерла коло в'язаних снопів,
За вік увесь не розігнувши спини.

Ні фотокарточки, ні знаку. Ім'я — звук,
Та півзабута материнська казка.
Життя самотнє. Де порадник, друг?
Життя без радості, сім'я без ласки...

Іще й тепер у снах приходиш ти,
В старій намітці, латаній і чорній...
Як пісні скорбної мотив
В життя симфонії мажорній!

Стара Херсонщина ще сниться теж мені.
Село Глодоси, обрії ті самі,
Мов знову руки раниш на стерні
Під осяйними тими небесами.

А ти ж несла в своїй гіркій путі
Таку невтомну й ніжну серця силу,—
Що як би славила тепер в житті
Розквітлий світ і рідну землю милу!

1936

СЕЛО СТАНІСЛАВ

Під наметом голубої спеки
Залягають хмарою сади,
Над лиманом паруси-лелеки
Линуть вдаль по дзеркалу води.

Далечінь розквітла величаво
У багрянім шумі царини,
І комбайни з вулиць Станіслава
Впливають, як важкі човни,

Співом-дзвоном голосним і щирим
Обізвались коси косарів.
Де й возів набрати бригадирам!
Де й складати рибу із човнів!

Пахнуть сіті мулом і рогозом,
Пахне медом зерно золоте.
Добре родять води і чорнозем,
Низова Херсонщина цвіте.

І встає очам і серцю сина
Повна цвіту й сили, запашна,
Неосяжна дніпрова рівнина,
Степових матросів сторона.

Будь же славно у моїм народі,
Цих долин багряна течія,
Щедре поле і веселі води,
Молода Херсонщино моя!

1937

ЛИСТ ДО МОРЯ

Твій привіт, моя подруго, вчора
Нагадав береги чарівні.
Ти поїхала знову до моря,
Не сказавши ні слова мені.

Тільки берег, вечірня дорога,
Тільки тепле зітхання води
Принесли тобі згадку про того,
Хто щасливий над морем ходив.

Привітай же, згадай на хвилину,
Нашу зірку в ясній вишині,
Виноградник Міканбе¹, хатину,—
Не забудь їх ніколи мені.

Попроси у старого Максума
Повну склянку старого вина,
Ним гостей лікував він від суму,
Як рядилась в дощі далина.

Хай налле і собі він по вінця
І промовить свій тост жартома:

¹ Міканбе — дача у Новій Гаррі.

— За здоров'я того українця,
Що колись тут сидів з усіма!

Де ходили ми, де ми любили,
Де щасливі над морем були,—
Ті краї частку ніжної сили,
Частку серця мого зберегли.

1937

ДОРОГА В КАЗАХСТАН

Як прилетів од Аралу
Вітер гарячий, сухий,
Ми шанобливо згадали
Батька Тараса шляхи.

У пісковім безгомінні,
В солончаковім диму
Ріки, степи України
Снились в неволі йому.

Снились окрадені хати,
Панщина, сльози, раби.
В домі казахського брата
Склав він пісні боротьби.

Пісня його не вмирала,
Сонцем світила для нас...
Знову іде до Аралу
В славі народній Тарас.

В цьому краю не забули
Гостя, поета, борця.
Він зустрічає Джамбула, ---
Рідні поетів серця.

Нашій Вітчизні без краю
В спільному щасті рости.
Сонячний день прокладає
Дружби високі мости.

Серцем до тебе я лину,
Бачу твій степ-океан.
Здрастуйте, гори й долини,
Вільний, ясний Казахстан!

Пісня казахського брата
Наші серця зогріва,
Пісню Джамбула крилату
Вся Україна співа...

Здрастуй, в новім поколінні
Високогорний титан,
Сонячний брат України —
Радісний край, Казахстан!

1939

СМЕРТЬ АБАЯ

(Казахський народний переказ)

Коли жорстокий долі гнів,
Як грім, прибив співця старого,
Коли найстарший із синів
Ліг в тищу цвинтаря німого,—
Життя і їжі десять днів
Зрікавсь Абай... Прийшли до нього —

І голосом, що серце крає,
Благали учні: «Хоч для нас
Уваж: хай тіло не згасає
І розум, що світив весь час...»

Тоді Абай відповідає:
«Мій розум, друзі, ще не згас
Й мені велить піти од вас.
Слабий — усе життя вмирає,
А сильний — умирає раз».

1939

ПЕРШЕ КОХАННЯ

Як зорі в тихій самоті,
Ішли мої літа.
Кохання першого в житті
Відваго золота!

Я вперш відчув, як світ зомлів
Над сном гарячих трав,
І сам тоді — це май звелів —
Я до землі припав.

І я пізнав солодкий біль,
В яким зітха трава.
Нас цілий вік п'янить той хміль,
Що раз в житті бува.

1940

ХОДИЛИ МИ В ПОЛЯ ВЕЧІРНІ

З тобою часто, зоре вірна,
В минулі дні, у дні весни
Ходили ми в поля вечірні,
Де пахли трави й полини.

Тепер в полях зимова тиша
Вечірніх лагідних долин,
Коло вікна зима колише
Гіллям зажурених ялин.

І вже без тебе, дальня зірко,
Ходить у степ грудневим днем
Мені і солодко, і гірко,—
Мов сніг тут пахне полинем.

1940

ЛІСОВА МОЯ ОЖИНО

Лісова моя ожино,
І солодка, і гірка.
Скрізь ти, милая дівчино,
В ніжнім серці юнака.

Прийде літо за весною,
Знов осиплються сади.
І в розлуці ти зі мною
Нерозлучная завжди.

Я піду в поля широкі,
Де ми сіяли лани,
І твої почую кроки,
Тихий голос з далини.

І мені шепоче колос,
Скине жайворонок спів,
Наче твій прилине голос
У безкраю шир степів.

Щастям юним і безмірним
Зашумлять мені сади.
Бути ніжним, бути вірним
Серцю хочеться завжди.

1940

ПІХОТИНЕЦЬ

За Тарнобжегом вчора уночі,
Ледь-ледь збудивши темне безгоміння,
Йдучи по глині, по важкім камінні,
Стогнали й схлипували тягачі.

Було похмуρο й зимно на землі.
І піхотинець, підтягнувши ремінь,
Ішов уперто. І земля, мов кремійь,
З-під ніг кресала іскрами в імлі.

Та він ішов по каменю доріг,
Забувши холод і важку утому.
Так радо поспішав, немов додому,
Бо шлях йому до перемоги ліг.

Яка нестримна сила у ході
Того, хто йде одважно та уперто
Перемагати сили тьми і смерті,
Через долини камінно-тверді!

І поспішають інші на гостинець,
Що полем бою в ніч одну стає,
І мільонам друзів піхотинець
Свою жагу, свій гнів передає.

1944

БІЛЯ МУЗЕЮ КОЦЮБИНСЬКОГО

Тут проходив він по снігові,
По камінні,
  по траві...
У розквітлому Чернігові
Ще сліди його — живі.

Тихий двір.
  Ледь чутний гомін
Придеснянських синіх гін.
Тут нащадкові на спомин
Посадив ялинку він.

Ніжним сонцем крона вквітчана.
А під милим деревцем
Он стоїть хороша дівчина
Із замріяним лицем.

Чи з Полтави до поета,
Чи з Мукачева прийшла?
І закінчуєшся де ти,
Край наш — сонця і тепла!..

Стали казкою чудесною
Коцюбинського слова.

Вже й Дунаєм,
як і Десною,
Слава котиться жива.

Піднялась ялинка в небо,
Як дитя — ясне, просте...
Хай любов людська до тебе
Так же високо зросте!

1945

РОСОЮ НА БІЛОМУ ЦВІТІ

Над обрієм зводились тучі,
Темніли і поле, і ліс.
Я гілочку вишні квітучу
Тобі на прощання приніс.

І в тихім, останнім привіті,
Коли одшуміла гроза,
Росою на білому цвіті
Твоя затремтіла сльоза.

Веселка над полем знялася,
А хмара у даль одпливла.
І в усмішці ти розцвілася,
Бо ж вишня на щастя цвіла.

1945

ЛЕСЯ І СОНЦЕ

Світла вранішня усмішка
В Лесі є — і в сонця є.
Тільки Леся встане з ліжка,
Зразу й сонечко встає.

Гляне вечір у віконце —
Тут уже не та черга:
Спершу піде спати сонце,
Потім Леся спать ляга.

1945

СВІТЛЯЧОК

Доцці Лариси

Я виходжу на годинку
В вечір тиші і тепла.
От щоб ти, моя дитинко,
Вдвох із татом тут пройшла!

В запашній кавказькій ночі,
На шосе до міста Сочі,
Серед квітів і струмків —

Я для тебе і для нені
Наловив би повні жмені
Пречудових світлячків.

Ти б їх трошки налякалась,
Ну, а потім розпиталась:

Що за вогники такі —
Не печуть вони руки?..

Задзвеніла б, засміялась
Голоском своїм тонким!

Тут сади ростуть на кручі,
А на вітах зірочки.

То яскраві і летючі,
То веселі світлячки!

Через гори, понад скелі,
Понад клекотом річок —
Скрізь летить малий жучок:
Сам собі шляхи веселі
Світить милий світлячок.

Пригаса, то знову блима
Вогник радісний в імлі...
В них під крильцями малими
Єсть ліхтарики малі.

Шепче ніч казками маю,
Срібним дзвоном ручая.
За тобою скрізь скучаю,
Світла дівчинко моя!

Через гори, через хмари
Знову думкою пройду
По Шевченківським бульварі,
В Ботанічному саду.

Золота кавказька спека
Дні над морем налила.
Ти у Києві — далеко,
Ніжна крихітко мала!

У вечірню тиху пору
Я виходжу на шосе:
Може, вітер через гору
Лялин голос принесе.

Ти зовеш мене в привіті
Через шум лісів, річок —
Найсвітліший в цілїм світі,
Мій русявий Світлячок!

1945

МАВЗОЛЕЙ

Коли в Москву приїду я,
У той врочистий час,
Я знов місця одвідаю,
Священії для нас.

І думами натхненними
Зберу життя теплінь,
Побачу образ Леніна,
Живий для поколінь.

Під мурами священними
Замовкнуть всі слова.
Тут вічне серце Леніна,
Що в людстві ожива.

Були ми безіменними,
Були в недолі ми,
А світла сила Леніна
Зробила нас людьми.

У світ комуни входимо
Під прапором його
І славимо з народами
Учителя свого...

І дивною наспагою
Ясна година ця,
Мов світлою присягою,
Сповняє нам серця.

1946

СОЛДАТ ПОВЕРТАЄ ДОДОМУ

Рівний клекіт ешелону,
Жовтий пил, пісок, летить.
А на приступі вагона
Чепурний солдат сидить.

Амуніція, мов з голки,
Аж скидати буде жаль,
А на грудях стрічки з шовку,
Орден Слави і медаль.

Хоч нема, звичайно, в нього
На погонах зірочок.
Хоч узяв він у дорогу
Дерев'яний сундучок,—

Має виправку армійську,
А звання — не вийшло з ним.
У таким великім війську
Хтось же буде рядовим!

Сонце, спека... Тішать очі
Вишники навколо хат.
Журні погляди жіночі
Ловить з поїзда солдат.

У приглушенім зітханні
Часом журиться в путі:
«Заздрять всі моїй Оксані,
Ждуть листів у самоті».

Скільки б друзів сам назвати
За чотири роки міг
Тих, що їм своєї хати
Вже не перейти поріг...

З тої думки гіркотою
В нього серце налилось.
Але втіхою живою
Рідне поле розляглось,—

Ешелон минув Жуляни.
Скоро рідних стріне всіх,
Як він в лиця їхні гляне?
Мов сто літ не бачив їх!

Як він ремені розв'яже
На солдатськім сундучку,
Що Оксані милій скаже
Про розлуку нележку?..

Щоб якась врочиста «дата»—
Так її в цей день нема,
Але чом справляють свято?
На майдані люду тьма.

І йому підносять квіти
І дівчата, і жінки,
Обступили милі діти,
Руки тиснуть юнаки.

І отак-от — будь здоровий,
Хтось із натовпу схотів,
Щоб і він сказав промову
Хоч з п'яти солдатських слів.

То кияни зустрічали
Переможців дорогих,
Всіх героями назвали
І його — найпершим з них.

Він стрічав із кожним боєм
Тих героїв на війні.
А що звать його героєм,—
Може, помилка? Та ні!

Всю дорогу слід згадати:
Падав тричі він од ран,
І йому прийшлося брати
Не один такий майдан.

Величався полк в Наказі —
Тож не штабу одному,
Маршал дякував щоразу
І солдатові, йому;

У окопах, в дні осінні
Хто стояв? Звичайно, він.
А чи був солдат в Берліні?—
Наш солдат узяв Берлін!

* * *

В ріднім селищі несміло
Взявсь за тин, рука дрижить...

Жінка саме хліб місила,
Рук не витерла — біжить...

— Ой, умру!..
— Таке ти скажеш,—
Пригортає ледь живу:—
Обережно, бо замажеш
Амуніцію нову...

Може, важча од печалі
Радість в серці? Чом замовк?
На колінах до медалі
Тягся ручками синок.

Потім жінка прихилилась,
Молода, міцне плече,
У солдата знов забилося
Серце тужно й гаряче:

Жінка мовила: «В артілі
Досить хліба і добра».
А солдат: «Я бачив ріллі,
Мабуть, сіяти пора?»

* * *

Чуть надворі гомін, кроки,
Вся артіль уже прийшла.
І згадав він шлях широкий
До Берліна — від села!

Цілу ніч розмови гомін
В махорчаному диму...

І міста, й річки знайомі
Ніби снилися йому.

Слово к слову набиває,
Мов патрони в патронташ,
Каже всім: «Немає краю,
Щоб миліший був за наш!

І за нього всі дороги
Ми в пилу й вогні пройшли,
Тільки б цвітом перемоги
Наші землі розцвіли!»

1946

ГОРА ТАРАСА

Земля за Дніпром розцвілася,
Хмаринки квітчають блакить.
Висока могила Тараса
В садах придніпров'я стоїть.

Над морем зеленого жита
Багряна виходить зоря.
Любов'ю народу сповито
Безсмертні пісні Кобзаря.

Коли б хоч на мить із могили
Співець України устав,
Він край би щасливий і милий
В новітній красі привітав.

Які ж отут далі прозорі
У шумі колгоспних ланів!
І сяйва дніпровського зорі,
І села в озерах садів.

Шумить круг могили колосся
Врожайних оновлених нив.
Недарма він жив і боровся
Й так щиро цю землю любив!

1946

УЧИТЕЛЬКА

Така тишина у селі невимовна,
Як осінь у листі намоклому спить.
За північ глуху Катерина Петровна
В хатині своїй над книжками сидить.

Вночі наступають хвилини самотні,
А друзі далеко, хоч згадуї, хоч клич.
На столику зошитів майже півсотні,
За ними — багато дитячих облич.

Як зошит у плямах — замурзане ї личко,
Сторінка в чорнилі, — воно ї на руках.
А є чепурушки такі невеличкі,
Русяві дівчатка: так чисто в рядках!

Ї дивиться з кожної ніби сторінки
Отой розмаїтій, улюблений світ,
На мить устають перед зором у жінки
Її трудові... сорок літ!

На хвилю задумалась, тиха, сувора.
У чім її радощі, в чому печаль,
У чому розрада?.. В районі учора
За труд їй вручали медаль.

За доблесний труд!.. Незабутнє Пилипче,
Над Россю високе і гарне село,
Чи всі пам'ятає веселі обличчя,
Що ними колись гомоніло, цвіло?

Вона ж пам'ятає. І сняться, і пишуть,
І все «не зберуться» приїхать на час.
Над ними то сопки Маньчжурії дишуть,
То липи берлінські їм цвітом колишуть,
То треба в труді їм підводить Донбас!

Тепер з тих дітей — вчителі, інженери,
І скільки ж їх тисяч за сорок тих літ
Розкрили тут школи хорошої двері,
Та й розлетілись орлятами в світ...

Ваш труд через роки шаную незмінно,
Далека учителько перша моя!
Ви щиро зростили міцні покоління,
Що ними прославилась наша сім'я.

Коли б це зустрілись нові покоління
І ті, що їх слава в боях повила,—
Сказали б: «Учителька — це героїня,
Це мати, що нас у життя повела...»

Та в хаті опівночі — тиша безмовна,
А друзі далеко, хоч згадуй, хоч клич.
Над зошитом знов Катерина Петровна,
І в серці багато дитячих облич.

1946

Парубки утръох торочать,
Як ворожки віщі:
«Люди вже й робить не хочуть,
Бо ж тепер — навіщо?»

Ви так само наостанку
Відпочиньте, ляжте.
Ну, а нам зробіть гулянку:
Двох ягнят засмажте!

Розведем вогонь до хмари,
Будем різать, смажить,
Бо тепер уся отара
І гроша не важить!»

Сиві брови дід підводить,
Він спокійно каже:
«Раз уже кінець надходить,
Трьох ягнят засмажу».

Ще ведуть розмову з дідом:
«Бачте, над Кавказом,
Ох і спека! От ми підем
Всі купатись разом;

Ну, а ви шашлик зготуйте,
Розкладіть пожежу.
Та, до речі, повартуйте
І нашу одежу!»

Хлопці швидко роздяглися,
Недалечко річка...
Ось горить суха ялиця,
Як велика свічка.

Дід Максум собі жартує:
«Добре, я постежу...» —
Він по-своєму вартує
Тих гостей одержу.

Достига шашлик. Виймає
Дід вина із кварту.
Сорочки й штани складає
У вогонь... без жарту!

Велетенська ватри свічка,
Згарище страшенне!
Вже запахло аж до річки
Смажене й печене...

Тут надходять із купання
Хлопці до обіду.
«Де ж одержа? Що ви з нами
Тут зробили, діду?»

«Он ваш одяг, дотліває»,—
Дід говорить строго.
Він спокійно наливає
Турячого рога.

«Що ми будемо робити?
Що це нам одіти?!»
Дід говорить: «Будем пити,
Пригощайтесь, діти!»

Хитро зводить брови срібні:
«Будем їсти, діти!
А штани вам непотрібні:
Завтра ж кінець світу!»

ВИШНЕВА УСМІШКА

Може, він ще в юність безіменну,
У садах, у шумі рідних рік
Так дивився в далечінь зелену,
Наче й серце тугою обпік,

Чи приснилась та весна колишня —
Як зустрілась перша на путі
Наречена, ніби біла вишня,
Та із нею розминувсь в житті.

Тільки він обрав собі імення,
У яким вишнева гіркота
Сильним цвітом радості й натхнення
Життєві дороги обгорта.

Хто збагне, що пісня невмируща
В день трудний у серці ожила,
Що усмішка чиста і цілюща
Вплива з ясного джерела.

Той не буде в слові сумувати,
Хто напився із найглибших рік.
Треба в серці цвіт життя зібрати,
Щоби людям усміхатись вік!

1946

ВІВЧАР МАКСУМ

(Кавказький народний жарт)

Не було у рідних горах
Самоти і суму
На стежках отих суворих
Вівчара Максума.

Він з горіха теше дошки,
Сушить їх щоденно,
Робить людям добрі ложки,
Гарні веретена.

Він проходить в майськiм цвіті
По овечiм сліду,
А що діється на світі —
Невідомо діду!

От прийшли до нього в гості
Парубки у гори:
«Діду, чули ви, що в Хості
Піп казав учора?

Як, не чули?..» — Без привіту.
Мов дрозди, цокочуть:
«Завтра буде кінець світу!
Сонця шмат наскочить...»

Як там хлопців стріли вдома
Батько, а чи ненька,—
Не питайте ви по всьому
В Тереня Масенка!

В жарті ж — мудрості чимало
Він веде до того,
Що онукам не пристало
Кепкувать з старого!

1946

СЕРПЕНЬ

Щедре сонце в жаркій глибині
Золотий розсипає пісок...
Серпень йде по жовтавій стерні,
Піднімає з землі колосок.

На долоні з любов'ю несе,
В пальцях ніжно його розмина...
Дальнім гомоном перших гусей
Озивається далина.

Накриває скирти в вишині
Неба чистого вимитий плис,
На шовковій невидній струні
Сизий кібець над степом повис.

Тільки обрій, де зводиться сад,
Наче хмара заткала навпіл,
Як великий смарагдовий град,
Спілі яблука гупають в діл.

То від юності знана земля,
Край, що сонцем зацвів на очах.
Скільки зором окинеш — гілля
У рясних похилилось плодах!

1947

ЗУСТРІЧ ВЕСНИ

Лежить над рівнинами тиша німа,
Сніжинки блищать, як перлини.
Криштальним наметом весела зима
Укрила широкі долини.

Хоч снігом заметені поле і дзвір,
А тиха й ласкава пороша
Сповняє теплом полеводів зір:
Весна буде щедра й хороша!

Іде садівник через гору круту
І щепи в яру оглядає,
І вишня руками в сріблястім цвіту
Із нього ушанку скидає.

Ще й пасічник входить в колгоспний сарай,
Бджолину провідує хатку.
Цей іній над садом! Не лютий — а май.
Ознака добрячого взятку...

Хоч кожную сніжинку, що сипле зима,
Нам колосом травень поверне,—
Нічого земля не дає нам сама:
Готуймо добірнее зерно!

1947

МАТРОСЬКА БАЛАДА

На морі людина в бушлаті пливе,
Одержав матрос завдання бойове:
Покинути кручі, в бою полум'яні,
В холоднім тумані пливти до Тамані,
Листа передать, що десант їх живе...
На морі холоднім людина пливе.

Наказ був короткий: скоріше назад!
По гострім камінні вицокував град,
І друзі в атаку піднесли багнети,
Сховав він пакета — листа для газети...
Та в човен улучив ворожий снаряд.
Упертий моряк не поверне назад!

Схопивсь він рукою за днище човна,
І потім залякла, примерзла вона.
Матросе, дорога у тебе жорстока!
Сказилася Керченська темна протока,
Моряк захлинається, знов вирина,
Рука, мов залізна, на днищі човна.

І хвиля повторює: єсть донести!
Хоч зранене тіло, та цілі листи.
Слова командира — матросу священні,
Велика полундра братам в Ельтігені:

Третина з десанту дійшла висоти...
На тілі пораненім — цілі листи.

На Чорному морі людина пливе.
І тіло гойдається, наче живе,
І ворог стріляє по ньому і досі,
Бо ворог боїться такого матроса,
Що взявсь донести завдання бойове.
Такий — без човна до своїх допливе!

Сестра у лікарні сумує, рида:
«В листопаді в морі холодна вода.
І рани розмила, і сіллю покрила...»
Та Чорнеє море синам — не могила.
Й поранене тіло з води викида.
Нерідна сестра над матросом рида:

«Він моря і горя напився ущерть...»
Та серце матроса сильніше за смерть.
Живий, він пощади ніколи не просить.
І мертвий, пакета до штабу приносить.
«Він моря і горя напився ущерть...»
Радянські матроси сильніші за смерть!

1947

ТРАКТОРИСТ

Як весни блакитні весла
Зашуміли на Поділлі,—
В сонці блиснули чересла,
Лемеші блискучо-білі.

Степу озеро безкрає
Кличе серце далиною,
Аж за обрій хвиля грає,
Хвиля йде озиминою.

«Добре бути трактористом,—
Кажуть парубку дівчата,—
Покажи, з яким ти хистом
Будеш скибу підіймати!»

А вже вітер надуває
Наче паруса, сорочку,
З неба жайворон скидає
По дзвіночку, по дзвіночку...

Хлопець к серцю ниву горне,
Цілину плугами ріже,
І за ним вологе й чорне
Залягає поле свіже.

Він широку скибу валить,
Снів луна широким ланом.
А хлопчину сонце палить,—
Чуб зробився конопляним.

Ось дівчата... Для привіту:
«Чорнобривче! Будь здоровий!
То ще змалку, чи од вітру
В тебе зовсім білі брови?»

Ну, а він: «До жарту смілі,
Ви до праці — теж моторні?
Не глядять, що брови білі,
Аби ріллі були чорні!»

Хоч лице засмагле в праці,
І сорочка у мазуті,—
Він плугами «сталінградця»
Вміє скибу розгорнути.

Гей, ви дні ясні, чудесні,
Сині ночі, ранки білі.
Ой, дівчата, наче весни
На полях, ланах артілі!

Добре світ любити палко,
Йти розквітлими степами,
Як за трактором сівалки
Все туркочуть голубами.

Зерно-золото лягає
У глибокі й теплі ріллі —
На добро і щастя краю
І на славу всій артілі!

1947

ВИЙДУ В СОНЯЧНІ ПОЛЯ...

Вийду в сонячні поля,
На долину гляну.
Там цвіте моя земля
Од Дніпра до Сяну.

Гей, земля у нас дзвінка
Ще й співочі ріки.
Край Шевченка і Франка,
Лесі Українки!

Жито єсть і вугіль єсть,
Виноград, бавовна,
Між братами добра честь,
Хата дружби повна!

Край Стаханова — це наш.
В гордій славі часу
На Карпатський чути кряж
Голоси з Донбасу.

Найміцнішу варим сталь
В новім Запоріжжі,
Сміло дивимось у даль,
Наші сили свіжі.

Гей, земля у нас дзвінка,
Скрізь пшениця спіє...
Край Озерного Марка,
Лисенко Марії.

Розливайся ж, мов ріка,
Цвіт краси живої,—
Край Шевченка і Франка,
Й Ганни Кошової!

То не квітка розцвілась.
Радісна, весіння,
То з братами обнялась
Вільна Україна.

1947

ГЕЙ, У ПОЛІ ЧИСТОМУ

(Пісня трактористів)

Гей, у полі чистому
Борозна.
В полі з трактористами
Йде весна.

Там виходять орлята
На поля,
Зустріча їх радісно багата
Рідная земля!

Як погляне весело
Ланкова,
В хлопця серце весняно
Заспіва.

На хустину квітчану
Погляда:
Оре ниву дівчина
Молода.

«Ти, дівчино-горличко,
Обізвись,

Як орати полечко —
Подивись;

Де знайдеш спритнішого
До керма?..»—
«Можу вчити іншого
Я сама!»

Та й кінчає радісно
Свій загін.
Ну, а хлопцю заздрісно.
Що не він!

Гей, у полі чистому
Борозна.
В полі з трактористами
Йде весна.

1948

ЧАЙКА

Хвиля котиться до мене,
Срібна хвиля в берег б'є.
Море темне і зелене
Серце радує моє.

Скільки ласки, скільки сили
В неосяжній глибині!
Я дивлюся в очі милі,
Що всміхаються мені.

Ми над морем загубились
У світання степове,
Ми на чайку задивились,
Що в блакитну даль пливе.

Біла чайка плаче, гине
В тужній, хмарній даліні.
Я поїду і покину
Серце в синій глибині.

Лиш згадаю руки білі,
В тузі схилене чоло,
Як твої слова несмілі
Море шумом залило.

Хай слова ті невідомі,
Ти — мов іскра золота.
Це тебе у тиші й громі
Я шукав усі літа.

Я піду життям просторим.
Де круті шляхи зійшлись.
Ти згадай мене над морем
Тихим вечором колись.

1948

ЩАСТЯ

Що таке щастя?— спитали
В батька свого юнаки:
Як його люди шукали,
В чому знайшли за віки?

Він відказав: непомітне
Зразу буває воно.
Може, он вишнею квітне,
Гілкою стука в вікно.

Щастя — з дитинства зустріти
Квіти і хліб на столі,
Щастя — не тліть, а горіти
В світлому сяйві землі.

Разом посіяти жито,
Світлі міста будувать,
Край свій і друзів любити —
Щастя!— його нам співають!

Як там про щастя розкажеш
Словом? Найбільше воно —
Це, коли серце ти зв'яжеш
З серцем народним в одно.

Мабуть, належить про нього
Тільки в труді говорить,
В людях шукать його строго,
Разом з народом творить.

Всім, хто навчився любити
Друзів, Вітчизну, життя,—
Буде до краю розкриті
Щастя живе почуття.

1948

* *

Наше місто — казка давня,
Це ж воно, воно
Наливає в повінь травня
Золоте вино.

Вдень воно, як світлий вулик.
А в духмяну ніч
Кожен сквер його, провулок ...
Для сердечних стріч.

Скільки пив я шепіт липи,
Пісню солов'я,
Скільки весен я не випив —
Не напився я.

Хай ми дружбою позначим
В ньому кожен крок.
Для кохання, для побачень
Ріс оцей садок.

Біле плаття... Сині кручі.
Дальні журавлі.
Наше щастя неминуче
У цвіту землі.

1949

НАРОДНИЙ ПІСНЯР

Л. Ревуцької

Народ і пісня — нерозлучні,
Співцям народу честь, хвала,
Вас привітають щирі учні,
В них ваша пісня розцвіла.

Щасливий той, хто вільну й горду
Посіяв пісню у серця!
Співать з народом, для народу —
Найвища слава для співця.

Хай спів тече, немов кринична,
В ранковій свіжості, вода,—
В нім сила голосу велична,
І ніжність вічно молода!

1949

МОЛОДІ САДІВНИКИ

Над річками в нашім полі
Ми посадимо тополі,
Хай ростуть високочолі,
Хай шумлять біля води.

Наші хлопці та дівчата ---
Всі мічурінці завзяті,---
Батьківщино, рідна мати,
Вся завітчуйся в сади!

В нових селах білокорі
Ми посадим осокори,
Щоб росли високо вгору,
Наче велетнів ряди.

Наші хлопці та дівчата ---
Всі мічурінці завзяті,—
Батьківщино, рідна мати,
Вся завітчуйся в сади!

В кожному місті, на заводі
Тих дерев рясні породи
На добро свого народу,
Комсомол наш, посади!

Наші хлопці та дівчата —
Всі мічурінці завзяті,—
Батьківщино, рідна мати,
Вся завітчуйся в сади!

1949

КАРПАТИ, КАРПАТИ...

Карпати, Карпати,
Квітучі, багаті!
Згадайте солдата,
Що йшов до вершин!
Весь світ його знає,
Про нього співає —
Радянського краю
Він доблесний син.

Гей, ріки ви сині,
Ясні верховини,
І польські долини,
І чеські ліси!
Як велет зі сходу,
В грозі вас проходив
Визвольник народів
І доблесті син.

Солдати, солдати!
Ви бились завзято,
Вас впало багато
За волю і честь.
Вершини і схили
Ви кров'ю скропили,

Солдатські могили
У горах тих єсть.

Крізь полум'я й рани,
Крізь ночі багряні
Ви йшли,— щоб Балкани
Й Карпати цвіли.
Щоб в дружбі народів,
У славі походів,
Щоб в нашому серці
Ви вічно жили!

1949

ЯК СНІГИ РОЗТАНУТЬ БІЛІ

Як сніги розтануть білі,
Зашумлять Карпати,
У вишневій заметілі
Я прийду до хати.

Чи пізнаєш ти мене,
Мое сонце весняне?

Тільки раз, моя дівчино,
Ми зустрілись в горах.
Налетіла хуртовина,
Розлучив нас ворог.

Ми зустрілись тільки раз.
В горах буря почалась!

Скільки мріяв я про тебе,—
У вогні долини!—
Про твоє гуцульське небо,
Дівчино-каліно!

Та тебе, мою любов,
Не забув і не знайшов.

І тобі — у даль дивиться,
В степ, на Україну.

Серцю часто-часто сниться,
Що тебе зустріну.

Буде май в твоїм саду,
Я прийду — і я знайду.

1949

У ГАЮ СОСНОВІМ

У гаю сосновім,
Запашнім, чудовім
Смоляних ми накладем гілок.
Аж на верховіти,
Мов багряні квіти,
Полять жаринки крізь димок.

У веселім крузі,
Піонери-друзі,
Скільки проспіваеть ми пісень!
Про наш край, природу,
Про діла народу,
Про щасливий піонерський день.

В тишу безгомінну
Комсомольська зміна
Скільки шуму й світла налила!
Будем дружні й смілі,
Щоб в народнім ділі
Наша юна сила розцвіла.

1950

ЗАВАЖАЮТЬ СОЛОВ'І

Цвітом білим і лапатим
Заквітчалися гаї.
А дівчині сумувати
Заважають солов'ї.

Хоч поїхав друг далеко,
Не забуде він її.
Але в серці туга, спека
Ще й тривожать солов'ї.

Обіцяв він не баритись,
В рідні вернеться краї.
Хоче дівчина журитись
Заважають солов'ї.

До Дніпра пливе смеркання,
Мерехтять зірок рої.
Ой, ви — київські каштани,
Задніпровські солов'ї.

Місяць з ніченьки ясної
Тче мережива свої.
Завела б вона сумної,—
Заважають солов'ї.

1950

СЛАВА ДНІПРА

Вийду, гляну я із кручі
На сади, як сині тучі,
На твої степи співучі,
Дорога моя земля!
Там Дніпро тече широкий,
Там Дніпро шумить глибокий
Рідну землю звеселя.

Гей, над берегом веселим
Виростать колгоспним селам, —
Ми шляхи Дніпра простелим
Аж до Криму у цвіту!
Над ясними берегами
Ми житами і садами
Вкриєм землю молоду.

У світанки теплі, сині
Там на кручі і долини
Од Каховки гомін лине, —
В берег б'є жива вода!
То на всьому на просторі
Комунізму сходять зорі,
Зорі миру і труда.

Наші парки і майдани,
Милі київські каштани,

Всі долини урожайні
Напились весняних вод.
Од Каховки аж до моря
Гомонить земля простора,
У труді співа народ.

1950

МАТИ ПОЕТА

Прийдуть квітня розливи співучі,
Вкриють землю шовкові намети...
На високій Обухівській кручі
Хоронили ми матір поета.

Біле чоло, одкрите, мов книга,
І натружені воскові руки
Заспокоїлись тужно і тихо
У довічну хвилину розлуки.

Над левадами плакали хмари,
В темних тінях пливло кладовище.
І слова, ніби серця удари,
Піднімали печаль ту все вище.

Як по жмені землі дорогої
Ми поклали, із нею прощались,
Нам із кручі тієї ясної
Матері наші рідні згадались.

Ми сказали: спочиньте спокійно,
Мамо рідна, невтомна і мила!
Ви з дітьми перейшли через війни,
А життя ви і сонце любили.

Ви долонями гладили колос,
Ви засіяли житом півкраю
І дали своєму синові голос,
У яким ваше серце співає.

Хоч і в грозах дорогу почату
Ви скінчили для світлого миру.
Про надії про ваші співати
Буде голос той тепло і широ.

Віру в щастя -- велике уміння,
Віру в чисте життя заповітне
Понесуть у серцях покоління,
Бо вона із синами розквітне.

Вашу пам'ять вони приголублять,
Не забудуть і радощі й муки,
І ще дужче ту землю полюблять,
Де ви склали натруджені руки.

Будуть славити землю цю милу
В нові весни, багаті, квітучі...
Білі квіти застелять могилу
На високій Обухівській кручі.

1952

КВІТКА ДРУЖБИ

Нам з Узбекистану
Та на Україну
Ніжну квітку дружби
Друзі привезли.
І в степу херсонським
Прийнялась та квітка,
Білим, білим золотом
Ниви зацвіли.
Ой в'яжись, коробочко,
Зав'яжись,
Наче килим, полечко,
Простелись!
Розцвітайся молодо,
Наше біле золото,
Буйний цвіт, жива роса,
Сила і краса!

І на Чорномор'ї,
Як в Узбекистані,
Працею героїв
Славиться земля.
Вироста Каховка,
Степ багатший стане,
Щедрим урожаєм
Зашумлять поля.

Героїня праці
Передасть науку
Подругам веселим,
    Що в поля ідуть.
Хай щасливі будуть
Їх невтомні руки,
Ті, що квітку дружби
    Щиро бережуть.

Ой, в'яжись, коробочко,
    Зав'яжись,
Наче килим, полечко,
    Простелись!

1952

КАХОВСЬКА БАЛАДА

Як за волю нашу
З Дону до Сивашу
Степу синю чашу
    Налили громи,—
На Каховських кручах
У вогнях сліпучих
Землю захищали
    Воїни грудьми.

У грозі відплати
Там гули гармати.
Ковила прим'ята
    І шумів комиш...
Там у війську Фрунзе
Йшли одважні друзі —
З українським братом
    Руський і латиш.

У борні упертій
Не боялись смерті.
Впав один, а зброєю
    Сотні підняли!
Їх до перемоги
В славні ті дороги
Наш Ілліч і Сталін
    У боях вели.

Друзі не спинились,
В битвах не стомились.
Їх священна дружба
    Все перемогла!
Де могила в полі,—
Встало сонце волі
І в серцях нащадків
    Дружба розцвіла

Як брати любили
Наше поле миле,
Шлях укритий пилом,
    Вечорову тиш...
Йшли в дорогу чесну
За зорю чудесну!..
Там, в степу, могила,
    Спить боєць латиш...

І сьогодні в свято
Понесуть дівчата
Чебрецю і м'яти
    На могилу ту.
З нами ви й сьогодні,
Воїни народні,—
Що омили кров'ю
    Землю золоту.

В сині йдуть долини
Руські і грузини,
Всі сини Вітчизни
    До Каховки йдуть.
Дружбою народів
Славимо свободу,
Нашу мирну працю,
    Нашу світлу путь.

У зеленім морі
Сяють нові зорі,
Вироста Каховка,
    Степ наш ожива.
Степ — як повна чаша!
Спіть, бійці Сивашу...
Пам'ятником вашим --
    Вся земля нова!

1952

КОЛИСКОВА

Сонце потонуло
У далекім морі,
Свігять над землею
Золотаві зорі.
Сплять пташки в садочку,
Спочива земля.
Спи і ти, синочку,
Спи, моє маля!

Ніч укрила тьмою
Береги дніпровські.
Тато твій засвітить
Там зірки каховські.
Сяють по всім краю
Зорі щовесни.
Баю, баю, баю...
Спи, маля, засни!

Баю, соколятко,
Виростай щасливий!
Вийдеш ти із батьком
На широкі ниви.
Йде весна шовкова,—
Небо голубе...

Та яка ж чудова
Доля жде тебе!

Це для тебе, сину,
Сонце мирне сходить
І в степах канали
Наш народ проводить,
Підніма заводи,
На річках мости.
Для добра народу
Проживеш і ти!

У Вітчизні вільній,
Мирній і могутній
Сам щасливий, сильний
Підеш в вік майбутній.
Стріне світла школа,
У цвіту поля...
Спи, засни, соколе,
Спи, мое маля!

1952

РОСІЙСЬКИЙ НАРОД

В час,
коли людство трудяще виходить
В новий,
осяяний правдою шлях,—
Слава російського брата-народу
Дружби словами
зростає в серцях.

Тисячолітні
знедолених мрії
Хто це підняв
над віками незгод?
Жовтнем розкована
вільна Росія,
Смілий, могутній російський народ!

Нині Чапаєв
і юний Матросов
Вславили рідний народ
у боях.
В давні століття
йому Ломоносов
Зичив величний
і поступ, і шлях.

Дружбу народів
він перший, по праву,
Генієм кращих синів сповістив.
Світові

Пушкіна
дав він для слави,
Глінку, Суворова
він народив!

Сестер слов'янських
і муки, і рани
Бачив він завжди,
і всім допоміг.
Нашу Україну
ще в роки Богдана
Він захистив,
од навали вберіг.

Чуєш Карпати?
Гучною хвалою
Славлять Москву
і сузір'я Кремля.
Як же мені
не пишатись тобою,
Рідна і славна
російська земля!

В братнім союзі —
все меншають грані,
Спільність між нами
була з давнини.
Щорс з-над Сули,
Ворошилов з Лугані —
Леніна друзі,
Росії сини.

Розумом, правдою,
серцем багатий —
Вільний народе,
знедолених друг!..
Наче орел,
повносилий, крилатий,
Гори й моря
озирає навкруг.

Всіх за собою
до сонця він кличе,
Мир і свободу
піднявши на щит.
Серце у нього —
просте, робітниче,
Тільки у гніві —
тверде, як граніт.

Зроду й ніде
не загрожує іншим,
Хоче він в дружбі
з народами жить.
Був він одвік
молодим, найдобрішим,
Він в боротьбі
не спинявся й на мить.

Світу надія —
зоря п'ятикутня!
Зірка ця —
світло і щастя моє...
Леніна рідного мова могутня.
Мовою цілого світу стає.

З Праги й Софії
  до земель Китаю,
І до В'єтнаму,
  і дальніх країв —
Мова братерства
  в серцях розквітає,
Мову цю
  Жовтень вікам заповів.

Нині з братами говоримо гордо
Всім найдорожчі на світі слова:
Слава російському брату-народу,
Слався, визвольниця світу — Москва!

1953

ДВІ СЕСТРИ

Колись у молоді літа,
В краю моїх дідів —
Отам, де шир і самота,
Над морем я сидів.
Я милувався кожен раз:
Під воркітливий грім
Земля із морем обнялась
В коханні віковім.

Отут з далекої пори
Сини слов'ян жили,
Безсмертні рідні дві сестри
До щастя вдвох ішли.
Що перша старшою була —
Росія дорога,
Вона Україну повела
По світлих берегах.

Щоб квіти волі розцвілись,
Жили в добрі поля,—
У дружбі сестри обнялись,
Як море і земля.
І все, що єсть в любові їх
І вічне, і святе,
Як цвіт землі і моря сміх,
В серцях у нас цвіте.

1953

КИЇВСЬКІ КАШТАНИ

Як весни світання,
Як моя любов,
Київські каштани
Зацвітають знов.

Цвіт каштанів — свято.
Знову, як давно,
Ручками малята
Тягнуться в вікно.

А в розквітлім небі
Кличуть журавлі...
Все, що серцю треба,
Єсть в моїй землі:

Київські каштани,
Дружба і любов,
Вечори весняні
В гомоні розмов;

Ленінська й Хрещатик
У новій красі!
І степів достаток
В золотій росі.

Площі, в цвіт сповиті,
Річки сиза сталь,
В синім оксамиті
Задніпряньська даль!

Київські каштани,
Ви — краса жива!
Хто на вас погляне,
В щасті заспіва.

Ви такі,
                  неначе
Цілий край в цвіту.
Я за вами бачу
Землю золоту.

Про любов юначу,
Що пройшла, як цвіт,
Серце не заплаче
В шумі ваших віт.

Одцвіта чудесна
Молода любов,
Тільки ви щовесни
В пишнім цвіті знов.

До найкращих в світі,
До єдиних — вас
Прийдуть наші діти
В ще світліший час.

Хай же вість приносить
Вам новий співець,
Що любові досить
Для усіх сердець.

Що землі всім стане
Й цвіту на землі,
Як минуть останні,
Війни й муки злі.

Хай згадають діти
В пісні між людьми,
Як жили ми в світі,
Як любили ми...

Хай вони не визнають
Наших бід, болінь.
Київські каштани,
Щастя поколінь!

Хай про мир у світі
І про землю-сад
Буде їм шуміти
Ваш столітній ряд.

1953

ЛЮБОВ

Ти мій світ зробила казкою
Золотою,
Освітила дружби ласкою
Молодою.

Ти не змучена туманами
Ані трішки.
Вкрию квітами багряними
Всі доріжки.

За твоїми за печелями
Стільки світла,
Ти, як май, ясними далями
Вся розквітла.

Не стрічались, не любилися,
Не журились,
Як два голуби розлучені,
В тузі бились.

А тепер земля квітчається
В теплу просинь,
Ми зустрілись, як стрічається
З літом осінь.

Словом дружби ми зігріємо
Дождання,
І не зрадим, не розвіємо
Честь кохання.

Я шукав тебе ще змалечку
Рік по року.
Люба!— зву мою Наталочку
Яснооку.

1953

*

Завжди, коли тебе стрічаю,
Завмираю,
І щастю тихому моему
Немає краю.

Мене зробила ти багатим,
Веселим, дужим.
Твоє життя зроблю я святом,
Як ми подружим.

Твої уста сумні й суворі,
Уста дівочі,
Як вересневі ніжні зорі,
У тебе очі.

У них глибінь така тривожна
Мене хвилює.
Здається, з неба зірка кожна
Тебе цілує.

І я довіку не забуду
Цю осінь, Київ...
І тепле сяйво очей коханих
На Чорторії.

1953

СТЕП

Роман у віршах

Трудівник мій, і велет, і воїн,
Новим сонцем осяяний степ!
Ти великої слави достоїн,
Що в майбутні століття вросе.

Ти грудьми золотими до моря
Сам, як море схвильоване, ліг.
Битий шлях віковичного горя,—
Ти недолю свою переміг.

Днів юнацьких сувора колиско,
Найдорожчих пісень джерело!
Ти шумиш мені радісно, близько
Всім, що в Жовтні у нас розцвіло.

Тільки часом ми згадуєм муки
Тих старих, переборених літ,
Щоб тісніше спліталися руки,
Що оновлюють землю і світ.

Наша молодь повинна добре знати
гнітючу, сувору історію минулого.

М. Горький

ГЛАВА ПЕРША

Першу пісню так трудно почати,
Як розбити січневі льоди...
Десь озвуться далекі дівчата,
Чи присняться у цвіті сади;
Наче знову торкне узголов'я
Ласка матері... казка, рука...
Й дозріває у пам'яті слово,
Як народження мука гірка.
Знову раниш обвітраним літом
Босі ноги об землю тверду.
Одягаєш малиновим цвітом
Давню яблуню в тихім саду.
Перекошене дерево трісне,
Вдарять в землю достиглі плоди...
І дзвенить тобі юності пісня,
Як дзвенять березневі льоди.

1

Те село, де Орленку Тодосу
Цвіт весни довелося зустріть,
Стародавньою назвою — Рóси
Прозивалось чимало століть.
Хто придумав її — невідомо,
Власний Нестор, на щирий наш сум,

Ні в одному бідняцькому домі
Не родився за того часу.
Хлопець ніс в зачарованім серці
Гомін літа, простор степовий,
І село — як вишневе озерце
На зеленій пустині трави.

2

У години сумні чи веселі
Може, знали ще змалечку ви
Хліборобські біленькі оселі
Серед ніжного моря трави,
Неба синю чи жовтую стелю,
Повний місяць, зірки золоті —
На отій степовій паралелі,
На отій степовій довготі,—
Де орали чорнозем поляни,
Де шумів суховій і полин...
Крізь літа моє серце загляне
В тихий смуток херсонських долин!

3

Жовтим шелестом, бронзовим жаром
Чорномор'я цвіте у віках.
Там за Росами, в полі над яром
Єсть могила одна в вишняках.
Де мені серед степу шукати
Дерев'яні похилі хрести!
Там лежить моя бідная мати...
Там бузок починає цвісти.
Не спочила вона після праці,
Не пробачила муки степам.

Я зрубав найстарішу з акацій
І хреста їй витесував сам.

4

На акації міг написати
Я не все, що прийшлось пережити.
— Тут Меланія Карпівна — мати,
Трудівниця невтомна лежить.—
В день прощання з моїми степами,
У вишневім отім острівку
Я поставив малими руками
Скорбний пам'ятник... на піску!..
Що тобі дарували степи,
Крім втоми, печалі і спеки?
Спи, моя незабутня й далека,
В шумі колосу ніжного спи...

5

Над рівниною вихори свищать
На просторах тії цілини.
Змиють води старе кладовище,
Зацвітуть неосяжні лани,—
І як судиться пам'яті сина,
Пісні сина — в народі прожить,
Ви знайдіть чорноморські долини,
Степ, де мати селянська лежить;
Може, пісня проляже, мов кладка
Від жорстоких до радісних літ.
Передайте, щасливі нащадки,
Тим степам мій синовній привіт!

Наш чорнозем текучий, мов талі
 І тонкі березневі сніги.
 По могилах проходили рала,
 Залізниці, гармати, плуги.
 Житнім колосом виткане плесо
 Вниз, на південь далекий від Рос,
 В триста верст до Херсона й Одеси
 У затоках жарких розлилось.
 Ті долини проходити важко,
 Тих країв ще не знає Тодос.
 За горою — сусідня Липняжка,
 На базар туди їздять із Рос.

Часом балка проляже зненацька,—
 Верболіз, осока, хутори.
 А на захід синіє Завацьке,
 Панський палац біліє з гори.
 По зеленому марсві лунко
 Запливає гудок до села,
 Гомінка і тривожна чугунка
 До Херсона в степу пролягла...
 Так із шумом трави і колосся
 По землі неспокійній летять
 В заворожений обрій Тодоса
 Нові звуки та барви життя.

А візьми, у смеркання чи вранці,
 До трави головою приляж,—

Чути клекіт вагонів і станцій:
За бугром — Помішна, Адабаш.
Це вже червень проходив над степом,
І степи як медові були.
І Тодос тоді з братом Остапом
Вів у поле на пашу воли.
Степ мережився тінями ночі,
Напливала утома легка.
Старший брат вечорами охоче
Розважає й ляка юнака.

9

Брат говорить: «А сонце ніколи
Вже не зійде, втонувши в моря,
Завтра вранці не вирине з поля,
Не заграє у росах зоря.
Це вже вечір, холодний і сірий,
Розіллється, як в морі на дні...»
Хлопчик братові вірив — не вірив,
А спросонку кричить в курені.
І, проснувшись у першій промінні,
Так щасливо по травах ступав,
Наче він в степовім безгомінні
Справді ніч безконечну прослав.

10

В малиновім світанні шептався,
Гомонів з колоском колосок.
А на сході — у сонці купався,
Наче синя хмаринка, лісок.
Витягаючи в брата по слову,

Узнає він, чия там земля:
То посаджений ліс Ковальова,
Нині — пана, колись Коваля.
Он Ревуцького Яна, магната,
Незчисленні маєтки лежать.
Все відоме для старшого брата,
Де селянська земля, де чужа.

11

Тільки два їх по живій пустелі
Озирають весь світ звідтіля.
Он земля італійця Ерделі
Обвиває степи, як петля.
Довгі гони — посіяні трави.
Скільки глянеш — чужі пшениці,
Родовиті прокляті удави
Задали селянські клинці.
В бідних Росах — обшарпана школа,
Церков дві і чотири попи.
Кладовище сумне коло поля
Повернуло хрести у степи.

12

А гукнеш у степу чоловіка —
Наче в морі загубиться крик.
Єсть на світі озера і ріки,
А в Тодоса — Сухий Ташлик.
Кожну річку заносять на карту,
Тільки з нашою трапився жарт:
Річку нашу ніколи шукати
На друкованих картах не варт.

Цей Ташлик утворив серед Рос
Коло греблі ставок, мов затоку.
І на літо десятого року
Переплив ту затоку Тодос.

13

Тільки спека херсонського літа
Облипала сади, як маляс,
У неділю дорослі і діти
Прибігали сюди повсякчас.
Тут купалися люди і коні.
Цей Ташлицький болотяний пляж
В його пам'яті, може, й сьогодні
Вирина, як далекий міраж.
Цілі Роси купав і ростив
Той ставок, наче кругле корито.
Голі підлітки плавали спритно,
Ухопившись за кінські хвости.

14

Парубки і дівчата веселі
Там на берег знайомий ішли.
Хлопці кидали одяг на скелі
І з розгону стрибали в Ташлик.
Тут були загорілі і статні,
Так як мати в любистку найшла,
Юнаки міднолиці, брунатні...
Трохи далі — красуні села.
Хто в ставку отакім не купавсь,
Хто ж не був на калиновім мості...
Прості люди і радощі прості,—
Мені любо пригадувать вас.

Із Орленків солдати й матроси
 Йшли вмирать за чужее добро.
 І героєм у селищі Роси
 Славивсь прадід Тодосів Петро.
 Довелося для панської слави
 Двадцять років в солдатах служити.
 На суворих горбах Балаклави
 Хлібороб росичанський лежить.
 Він так важко заснув під горою,
 Там, де скелі на груди лягли...
 Часто снились сідому герою
 Рідне поле і сірі воли.

Ті часи невідомі Тодосу,
 Як і моря небачена даль.
 Не солдат повернувся у Роси,—
 Севастопольська царська медаль.
 Дід беріг її. «Нащо без толку
 Він ховає той мідний п'ятак?
 Таж за нього не купиш і голку»,—
 Говорила невістка отак.
 Дід беріг ще й гарматне ядро;
 Бо, не маючи інших трофеїв,
 У село од гармати своєї
 Захопив його прадід Петро.

Цей трофей з того давнього року
 Не іржавів у мирнім дворі,

Мати добрий ужиток, нівроку,
Віднайшла йому. Ось на зорі
Затопивши, вона нагрівала
Те ядро нележке у печі,
Й так по-своєму, ніби «на рала
Перековуючи мечі»,
Тим чугунним набоем, що грізно
Ще нагадував слово «війна»,
Кип'ятила окріп на білизну
В дерев'яному жлукті вона.

18

Тільки мати, задумлива й тиха,
Засувала гарматень у піч,
Старший брат залишав свою книгу:
«От і вибухне!»— вів таку річ.
Сотий раз уже грівся гарматень,
І сто раз її син жартував,
Так навчився других намовляти,
Що і сам уже в піч заглядав.
Мати чула Остапові речі,
Мала вдачу не боязку,—
Та довгенько не йшла щось до печі,
І тихенько хрестилась в кутку.

19

Сонце зводилось жовте і косе,
Ніч надходила довга, німа.
Того року упала на Роси
Сніговита, безжальна зима.
Перший сніг і ласкаво і мило

110

Пеленою пухнастою ліг.
Але потім його навалило,
Що й хати потонули до стріх.
Ніби села замерзли навічно
В непролазних заметах, снігах...
Тих, що вмерли у місяці січні,
Хоронили у власних дворах.

20

Так приємно на теплій лежанці,
Що устав би хіба на обід.
А Тодоса гукає уранці
В кожушину зодягнутий дід.
Кришталева, біліша від сала
(Що й не часто у хаті бува),
Під дверима сінешніми встала
Пуховита стіна снігова.
Дід і хлопець лопати взяли
І стежки прокопали до стайні,
До хліва, де в задумі звичайній
Ремигали поважні воли.

21

Ця зима пам'яталась Тодосу,
Наче казка в буденнім житті,
Степовик ненавидів морози,
А любив ці замети круті.
В них дорогу не легко прорити!
Та осяяні сонцем скісним,
Починали тут стіни горіти
Зірочками сніжинок над ним.
А вночі, у лункій глушині,

Над снігами спинялися зорі.
І за Росами далі прозорі
В синюватім світилися вогні.

22

Щоб розвіять безрадінний морок,
Зимній сон, що панує в полях,
Люди в звичаях давніх суворо
Починали й кінчали свій шлях.
Довгі роки минали тут рівно,
Мов щедрівки заучений спів,
В темноті озивалися півні,
Дзигарями прадавніх степів.
І дитинство у темній нужді,
На розваги й казки не багате,
Залишало у пам'яті свята,
Що онукам прийшли від дідів.

23

Плетениця улюблених святок
Наступила в селі од різдва.
Репетиції давніх колядок
Починались за місяць чи два.
Вже хлоп'ята давно поділили
Між собою двори і кутки,
І гуляти не часто ходили,
Щоб до свят зберегти чобітки.
В теплих клунях сідали на сіно.
Линуть співи у тишу степів...
І собаки в селі неодмінно
Завивали, зачувши той спів.

Зустрічаючи вечір Меланки,
 У засніженій тихій зимі
 Оббивали пороги і ганки,
 Щедрували дівчата самі.
 Заплітаючи довгі коси,
 Прихиливши лице до вікна,
 І Меланка, матуся Тодоса,
 Дожидала щедрівниць сумна.
 Все, що мріялось в юності ранки,
 Крізь літа оповинеться сном.
 Заплете свої думи Меланка
 В тиху пісню дівчат під вікном.

Де ті весни далекі дівочі,
 Де ті мрії жаркі й золоті?
 Хто барвінок посаджений стопче,
 Пройде знов по дівочій путі?
 Хто вдягає весільне намисто,
 Молодого з сватами прийма?
 Восени пожовтіє любисток,
 Цвіт калини обвіє зима.
 І засипана снігом, умре
 Материнка, холодная м'ята...
 Од дівоцтва у придане мати
 Лиш печалі собі забере.

Вже у сіни бредуть галасливо
 Кожушанки, барвисті хустки.

Нагадають весну нещасливу,
Що спливла, як по річці вінки.
Он зірки над селом випливають,
Молодик сумовито схиливсь...
Під вікном на снігу заспівають,
Як співала й Меланка колись:
    «Ой, учора ізвечора
    Пасла Меланка два качура,
    Ой, пасла, пасла, загубила,
    Пішла шукати, заблудила...»

27

Добра мати під вечір Меланки
Шила торбу йому з полотна,
Уставала сама на світанку,
Набирала в коморі зерна.
— Уставай посівати, Тодосю,—
Дід ласкаво онука будив:
— Жмень по десять пшениці і проса
У торбинку собі поклади...
Вже у сніях хрустів околог
Під ногами,— ішли однолітки.
Вже за хлопцями зойкнула хвіртка,
Всі виходили з двору — і от:

28

Сніг лежить золотими буграми,
Білі зорі і місяць поблід.
Перша хата — це дядька Оврама,
Починати із родичів слід;
Треба пісні заученим словом

Господиню й господаря — всіх...
З новим роком, добробутом новим.
Поздоровити радісно їх:
    «Щоб у полі родило,
    Щоб у хаті щастило,
    Сію-вію, посіваю,
    З новим роком поздоровляю!..»

29

В кожен рік сподівалися Роси
Посівання, цвітіння і гроз.
Так в степах од дідів повелося.
Щоб ішов посівати Тодос.
Молода і весела Варвара,
Гарна дядина хлопця стріча.
Зерно пада, як злива із хмари,
Йй за пазуху гречка влуча;
Добре жито в шибки цокотить,
Гостра гречка на грудях лоскоче.
Молодиця стоїть і регоче:
«Оце справді вже буде родить!»

30

На Водохреща, в добру погоду
Скільки фарб на льоду Ташлика!
Од морозів до самого споду
Промерзала маленька ріка.
В шостий день після нового року
Дяк ватагу збирав молоду,
І нарізані з льоду, високі
Виростали хрести на льоду.

Наближалась святкова пора
Для хлоп'ят торжеством загадковим.
Ось вже квасом густим, буряковим
Поливають хрести із відра.

31

Височезні, в Безхатківку видні,
Багряніли од квасу хрести.
І попи готувались з обідні
Цілий похід сюди привести.
Щоб церковнії співи послухать
В виконанні старих панотців,
Тут збиралися люди в кожухах
Всіх покроїв, усяких взірців.
В першій лаві — там спини тупі,
Все кожухи широкі, дублені,
Це стоять показні й нечисленні
Хазяї росичанських степів.

32

А за ними — рясні кожушанки,
Білі плахти, хустини товсті,
Глитаїв молодиці й коханки
Гордовиті, кремезні. В хвості —
Полушубки, де латка на латі,
Та зів'яла, а нова цвіте:
То Безхатки зійшлися на свято,
І навколо — ватаги дітей.
Дід Тодосів посинів, поблід,
В сіряку між задублих онуків...

Під ногами вгодованих дуків
Глухо тріскає, колеться лід.

33

По воді з ополонки простої
Піп свяченим кропилом водив,
Всі з коновками йшли, і святої
З Ташлика набирали води.
Набирали в пляшки від горілки,
Що там посуд, де святості знак!
Брат казав, що вода ця ніскільки
Од горілки не краща на смак.
«Таж попи не святу лише п'ють,
Й не бояться небесної кари».
Він дививсь у вікно: «Вже отари
З водопою святого ідуть».

34

Тиха мати хрестилась тривожно,
Говорила з докором йому:
«Ти б помовчав, учений безбожник,
Хоч Тодоса не каламуть...»
Чобітьми гупотить на порозі,
На соломі лишаючи слід,
Із хрещенського злого морозу
Входить в хату із пляшкою дід.
В нього рівна й поважна хода,
В бороді його паморозь руса,
Льодовці повмерзали у вуса,
А в очах — синювата вода.

117

Дід трясє бородою рудою,
 Льодовці по одному зніма.
 Брат говорить: «Так мало святої?
 Тут одному напиться нема!»
 Глянув дід з гордовитістю чаплі:
 «Ти, невіро, говориш так зря:
 Досить буде священної краплі,
 Щоб святими зробились моря!»
 Пляшку з річки на ціле відро
 Він на доказ тих слів розбавляє,
 Із турецького проса стромляє
 Новий віник в свячене цебро.

Потім кличе малого Тодоса:
 «Ти безбожнику брату не вір.
 Розбуди лиш на припічку Фросю
 Та ходіте окропите двір.
 Там свинюшник прибризкайте знову,
 Не забудьте вола Половця,
 Покропіте тихенько й корову,
 Та здаля, бо ногою хвица».
 «Застібайтеся добре, бо вітер!»—
 Каже дід, розминаючи вус:
 «Кислу яблуню гарно кропіте,
 Бо вона усихає чомусь».

«Дивовижна, дідусю, це сила
 В одній краплі...»— Остап повторя:

«От щоб крапля горілки робила
Горілчаними цілі моря!
Невичерпна була б монополька,
В ній щодня утішалися б ви...
А свячена — селянам без толку,
Не одміє й вошей з голови».
Дід сердито скидає онучі,
І дискусія сходить на крик:
«Так вас в городі розуму учать?..
Начитався тих книг,— еретик!»

38

А тимчасом з лежанки сестричку
Тяг Тодос: «ледащиця, все спить».
Брав за пальчики тиху Синичку
І поважно виходив кропить.
Семирічна ласкава Синичка
(Так малу прозивають в сім'ї)
Піднімає рожевеньке личко
До Тодоса. Очиці її
Приголублять і кущик і гілку,
Що в хрещенським морозі дзвенять.
«Дай, Тодоську, покропимо Білку,
Щоб вона привела цуценят!»

39

— «Ти дурна, через те, що мала ти»,—
Брат поважно сестрі процідив:
— «Хто ж розумний собак своїх святить?
Сука здохне від цеї води».
Очі Фросі — як сині озерця:

119

«Дуже яблука літом люблю!
Ти, Тодоську, подерж-но відерце,
Кислу яблуньку я покроплю...»
— «Щоб жило!

Щоб росло!

Щоб цвіло!..»

Так ходили вони і кронили.
А холодне січневе світило
До весни над снігами пливло.

ГЛАВА ДРУГА

«Візьми, мамо, піску жменю
Та посієш на каменю.
Коли, мамо, пісок зійде,
Тоді син твій з війська прийде».

Народна пісня

!

Чорноморська весна непомітно
Розлилася в просторі тугім.
Гулко вдарив ще першого квітня
Над садами над голими грім.
Ще в село не вертались лелеки,
Журавлів не дзвеніли ключі,
Як прийшли суховії та спека,
І проміння було, як мечі.
Не розтали сніги у яругах,
А курились могили глухі,
Й на селянських покрайних смугах
Десь мільйони взялись ховрахів.

2

Чи степам оцим доля всміхнеться,
Прийдуть весни щасливі, нові?

Ще про літо сумне доведеться
Говорить мені в другій главі...
Росичани возили барила
Степової важкої води
Виливать ховрашків. Говорили
Загорілим онукам діди:
«Що ота громовиця у квітні
Над безлистям — омана лиха:
Будуть крепкі морози досвітні,
А земля вередлива й суха».

3

У Ташлик позбігалися води,
У байраках сховались сніги.
Журавлі над степами заводять
Тихий спів весняної туги.
Шумовиння рожево-молочне
Залива голі віти садів.
Палять вогнища в ранки тривожні
За порадою мудрих дідів.
Підкладають у вогнища гною,
Щоб ставав клубовитим, густим,
Щоб стелився по садах пеленою
І морози відгонив би дим.

4

Дим котився по сонних господах,
Затуманював голе гілля.
Вітерця світанкового подих
Зустрічала волога земля.
Над селом підіймалися хмари,
Опадали краплини роси.

Глухо мекали вівці в кошарі.
В тихих Росах росли голоси.
Цього ранку надходило свято,
Наймиліше із батьківських свят.
То великдень, на фарби багатий
І на світло побілених хат.

5

Вчора звечора спати малому
Дуже рано веліли батьки.
Нові устілки він із соломи
Намостив у старі чобітки.
«То бабуся ізнов накадила»,
Ще спросоння угадував він.
Опівночі його розбудили.
Над селом перекочувавсь дзвін.
У селі фарбували до свята
Цілі стоси яець-крашанок,
Писанки прикрашали завзято,—
Справжні майстри бували з жінок.

6

Мати брала пахучого сіна,
Шолушиння з цибулі й насіння,
Що зросло на твердій цілині,
І варила усе в казані.
Клала в горщик гречану полову,
Мов пісок, рудувату, сипку,
І, не знаючи з хімії й слова,
Кип'ятила полову в горшку.
А зваривши всі трунки численні,

Викладала у глечик тонкий
Фіолетові, жовті й зелені,
Як трава польова, крашанки.

7

На столі запашні й головаті,
Мов стіжки, виростали паски.
Найрум'янішу вибрала мати
Для Тодоса у кошик низький...
Під ногами вгиналась дорога,
Затужавіла трохи, м'яка.
Зорі квітня холодні і строгі
Заглядали в лице малюка.
Пахло листям торішнім і гноем,
Журавлі озивалися десь.
Тихі зорі, мов срібний овес,
Манять очі небес глибиною.

8

Довге світло із церкви лилося,
А навколо — з пасками ряди,
Наче табором стали тут Роси,
Всі Безхатьки зійшлися сюди.
Як на сході блакитно-блідому
Розлилася багряна кайма,
Аж тоді повертався додому
Наш Тодос із людьми усіма.
Їли вдома з горохом і маком
Пироги і смачні киселі.
Правда, їли вони не однако,
Як і в кожному херсонському селі.

Ось на другій і третій дільниці,
 Що прозвали в селі — «Кабани»,
 Там жили хазяї, «не п'яниці»,
 Тож пили як годиться вони.
 Тут усе Павуки й Черевані,
 Головаті, Вовки, Стовбури,
 В них на хатах дахи череп'яні,
 У достатку великі двори.
 На дільниці, що звалась Безхатки,—
 Там жили Сіряки й Кураї,
 І мого Федосія батько,
 І брати і герої мої.

Десять років у квітні Тодосу.
 Він плечем вироста із трави,
 Дістає головою колосся,
 А рукою — вола голови.
 Швидко в праці міцнішають діти,
 Вже дістане і він без стільця
 Яблуневії ярма надіти
 Аж на шию Сича й Половця.
 Сумовиті, важкі й величаві
 Степові українські воли.
 Ремигали, втопаючи в травах,
 Наче в озері синім пливли.

Скільки ласки, мовчання й спокою
 Розлили степові небеса!

Ці воли із ходою м'якою —
І романтика степу й краса.
Не квапливі вони й не ледачі.
Коливаючи рогами в такт,
Вірні власній породі і вдачі,
Тихо міряли втоптаний тракт.
Зупинялись в яру коло річки,
Випивали сім відер води,
Поливали дорогу в дві стрічки,
Не спиняючи воза й ходи.

12

Жовтий пил, колія на дорозі.
Жайворінка розливчастий спів.
Мій Тодос простягався на возі,
Задивлявся у небо степів.
Так проїдеш у полі й сто років,—
Не помітиш, як вік пролетів.
Тільки неба мовчання високе,
Тільки панське ярмо у житті.
Та невже не гримітимуть грози,
Вікової не збурять води?..
Ні, Тодос на херсонському возі
Не спиняючи воза й ходи.

13

І весна, за якою скучаєм
Степової нудної зими,
Одцвітає гірким молочаєм,
Одлітає кульбаби крильми.
Налітає від Чорного моря
І до Чорного моря сплива,

126

І Тодосу вже рани́ть суворо
Босі ноги стерня степова.
Пахнуть воском розтопленим копи:
Закричи, заспівай, заритай —
Все заглушить і в тиші утопить,
Далечінь, як стояча вода...

14

Ще докошують раннее просо
Та останні смужки ячменю.
Вітер з Чорного моря приносить
Не вологу, а подих вогню.
Ні хмаринки на всім небосхилі!
Ходять шляхом стовпи куряви.
Бовваніють високі могили,
Мліє обрій, жаркий, неживий..
Чом це дивний неспокій у полі
До землі жайворі́нків притис?
Чом це тіні якісь захо́лолі
Наступають на сонячний диск? ¹

15

І відразу рвучкими вітрами
Рознесло не одну тут копу,
І Тодос наш побачив окрайок
Замість сонця у сірім степу
Небо стало холодне, багрове,
Довгі тіні на землю лягли.

---

¹ Затемнення сонця влітку 1914 року. (Припало на початок першої світової війни).

Ось телята й сумирні корови
Наполохані вкрай заревли.
Сизий кібець спускається низько
На вузькому, як лезо, крилі.
Він стривожений попільним блиском,
Що опівдні стелився по землі.

16

От і сови розправили крила,
Хоч удень заривались в снопах,
І собаки тривожно завили
У далеких глухих хуторах.
В тиші ночі, що впала опівдні
Серед білого дня,
Із села обізвалися півні
Навмання...
Що за день — у нічній оболонці?
Може, сонце сховалось навік?..
То серпневим затемненням сонця
Землю вкрив чотирнадцятий рік.

17

Знову тіні скотилися низько,
І земля оживала німа,
Йї на великому сонячнім диску
Золота розросталась кайма!
В деннім сяйві розтанули зорі,
Промінь сонця розкрився, зміцнів.
Аж за обрій осяяним морем
Перехлюпував сонячний спів...
Говорили тоді, як поети,

Як домашні пророки — діди:
«Це затемнення сонця й комета —
Знак небесний земної біди».

18

На поля росичан моїх чесних
Потекли віщування сумні,
Прилучались до знаків «небесних»
Віщування і знаки земні.
Стогнуть пугачі в сутінках тужних,
А цей стогін проклятий — не здря...
Коло церкви старої, у нужник
Скинув хтось Олександра-царя.
Як Тодосу було ще сім літ,
Губернатор херсонський під осінь
Власноручно поставив у Росах
Те погруддя царя на граніт.

19

А студенти,— говорить Апостол,—
Брат Тодосів і Юрій Тягно
Потягли Олександра з помосту
І зухвало жбурнули в багно.
Містечковий Апостол — це пристав;
Лоб маленький, великий живіт.
Він злякався. Як водиться, бистро
Повідомив про злочин повіт.
Щоб царя вберегти від хули,
А крамольник у тюрмах заплакав,—
Із Херсона учену собаку
В тихі Роси тоді привезли.

Десять років стояв коло школи
 Той старий «визволитель селян»,
 Що сказав хліборобам: вам — воля,
 А поміщикам — ваша земля...
 Од жандармів усього повіту
 Був мудріший собака-жандарм,
 Кажуть, носом понюха повітря —
 І злочинця одразу вгада.
 Кажуть, сам не чіпа й не кусає,—
 То вже справа його хазяїв.
 Задоволення в пса-поліція —
 Од хазяйських поблажливих слів.

Щоб потішить своїх хазяїв
 Та ще й діло охранки зарадить,—
 Пес той бублика повагом з'їв
 І побіг за церковну ограду;
 Потім нюхав у церкві на ганку,
 Підбігав до шкільного вікна.
 І, зустрівши на вулиці, гавкнув
 На Остапа Орленка й Тягна.
 На очах у малого Тодоса
 Його брата в Херсон повезли.
 Тижнів два хвилювалися Роси,
 Скрізь чутки таємничі повзли.

Доки з міста відомості звичні
 Розпливуться по рівних степах,
 Їх одягне в казки таємничі
 Нешвидкого переказу шлях.
 Хлопець чує, як змучений тато
 Каже мамі в обід, за столом:
 «Можуть в місті Остапа скарати,
 Не вернути у рідне село.
 Кажуть, він непоштиво й зухвало
 Із начальством високим повівсь:
 У тюрмі йому їсти давали —
 Він нічого не п'є і не їсть».

— За царя — ще й Сибір йому пахне.
 Він сказав отаке,— і не зблід:
 «Може, пес на хресті заприсягне,
 Що він викрив злочинця як слід?!»
 Батько став од печалі аж сірий,
 Все зітхає й собі доріка:
 Коло плуга пристойним манірам
 Не навчив батогом юнака...
 А сьогодні Тодосова мати
 Перші в гудині дині шука.
 Серпень зводить саетові шати
 Вдалині, над крильми вітряка.

Бродять ситі, лінівні корови,
 На отаві спадає роса.

Простелилося море шовкове,
Синій обрій, ясні небеса!
Тільки поле, як наймички плахта,
Або старця гнилі сорочки,
Розпанахане в немощні клапті,
В ті вузьенькі, злиденні стрічки...
Тиша серпня, цвітіння чудове!
Над полями — ясна тишина...
Але батько сказав одно слово —
Незнайоме, тривожне: «Війна!»

25

І двадцятого серпня уранці,
Тільки сонце над степом звелось,
Ой, красиво ішли новобранці —
Не забуде ніколи Тодос.
То війну чи весілля почато?
Нареченим своїм дорогим
Рушники почіпляли дівчата,
Зав'язали їх бантом тугим.
Кидав ниви й засмучені хати
Цвіт села і степів моїх цвіт...
Де нам ваші могили шукати,
Чим утішити ваших сиріт?

26

Над степами, весною, врожаєм
Встала темна залізна марá.
Аж за села батьків виряджає
Босонога мала дівтора.
Всіх — дружини оплакали вдома,
А росою на травах — стеги,

Та оце на молебні святому
Окропили на муку попи.
У дорозі ж ридати не личить,
Милим важко на серці й без сліз.
В чужині їх залізо скалічить,
Похоронить долина чи ліс.

27

У сусіди ридають за батьком
Шість дівчаток, русявих лілей:
Ходить тінню Комлачка-солдатка,
Бо й під серцем забилося мале.
Ідучи за важкими возами
В невідому безрадісну путь,—
Під холодними небесами
Заспіваймо в степу!
І цілуючи губи і чола,
Утопімо в дівочих сльозах
Крик душі — що кохані ніколи
Вже не вернуть, не вернуть назад.

28

Як вози потонули у балку,
Сум одчаю заліг у полях.
Ой, упала Ткаченко Наталка
На затоптаний шлях.
Мов чугунні лягли виднокруги
І замкнулось розлуки кільце,
І її цілували подруги
У холодне лице.
Умовляли не битись, не плакати,

Сльози — рівні весінній росі.
«Вір, голубко, повернеться Яків!..»
Всі повернуться... Всі!

29

Збігли води. Приходила владно
Хмільним маєм херсонська весна.
Про воєнні події — докладно
Учень третього класу не зна.
Хлопець знає: овес колоситься,
Одцвітає зелений пирій.
Він читає листи із позицій
Неписьменній сусідці старій.
Цілим Росам листи одинакі,
Не зібрать, не злічити вже їх!
І Наталка голосить. Бо Яків
Під Перемишлем, бідний, поліг...

30

Наче повість жалю і прокльонів,
Йде в степу друге літо війни.
Мало шлють і листів, і поклонів
Очерствілі чи мертві сини.
Липень скрашує змучені Роси,
Доспівають вишневі сади.
Вже солдатки беруться за коси,
В'яжуть діти, а сіють діди.
Повні груди, жагою налиті,
Молодиці несуть на поля.
Вони хочуть любити і родити,
Як гаряча херсонська земля.

Білі лиця та очі вдовині
 Марно мучить самотності чад.
 Знов отава зросте на цілині,—
 Та нема юнаків для дівчат.
 Ніжноокі, веселі й здорові,
 Материнства не ждіте — дарма!
 Тих, що родите в щасті і крові —
 Розстріляють царі із гармат.
 На життя, що під серцем народите,
 На чоло юнака дороге —
 Наступатиме кованим чоботом
 Цар Микола чи кайзер Вільгельм.

Не минула і матір Тодоса
 Зла біда, що прийшла матерям,
 Бо в Херсоні Остапа в матроси
 Віддали за наругу з царя.
 Од світанку до нового року,
 В безконечні засніжені дні,
 Жде листів нещаслива Меланка,
 Фотокартку кладе на вікні...
 Уночі — наче тупіт копит,
 Тихі зойки, далекі гармати
 Чує серцем пораненим мати
 І в журбі до світанку не спить.

Чорна галич летить над снігами,
 Бачить мати — син руки здійма,
 Із сугробів його витягає,
 Тільки в сина — вже ніг нема!
 Кров стежками. Рівнина, мов килим.
 На сугробах сліди підошов.
 Де ж ти, сину мій, ноги покинув?
 Ти ж до війська, як люди, пішов!
 І від страху вона закричала.
 Провалилась сама у льоди...
 Темний ранок. В смертельній печалі
 Стала мати Тодоса будить.

Хлопець брав полотняну торбину,
 Що не рвалась за четверо літ,
 Клав окраєць черстої хлібини,
 Арифметику, Новий завіт.
 Заглядав у вікно на хвилину,
 Шлях до школи — замети... зима...
 Мати радила взять цибулину,
 Більш нічого до хліба нема.
 Так втомила за довгі тижні
 Ця порада журливої нені,
 Як задачник «Малінін-Буренін»,
 Молитви безконечні шкільні.

«Боже слово», як божая кара,
 Налягало на бідних хлоп'ят.

Тільки входив отець Полінарій,
По-солдатському мусили встать.
Знов слова — про небесну в'язницю,
І старі первородні гріхи.
Учні знали, що піп їх п'яниця,
Грошолоб і розпусник лихий.
Наймички вагітніють щороку,
«Попадями» їх звать у селі.
Важко бути святим і пророком
У всевидящим, темнім селі!

36

Світлочола дитячая нива
Та під наглядом чорним росте.
Єсть між учнями смілі й строптиві,—
Силу дав їм могутній їх степ.
Але сажкою в паростках ранніх,
Наче в колосі чистім іржа,—
Часом вийде з овечок слухняних
Підлабузник, святоша, ханжа.
Піп не міг залучити Тодоса
В горезвісні послушники ці,
Часто скуб за русяве волосся,
Люто бив по худенькій щоці.

37

І найбільша знялась завірюха —
Як у тоскний урок псалтиря
Хлопчик «божого слова» не слухав,
А з-під парти читав «Кобзаря».
Де поділись розмови про бога
І попівська смиренність ота!

Одурів панотець. На підлогу
Кинув книжку, ногами топтав...
Так Тодос у найпершій любові
Із Шевченком тоді подружив.
З школи вигнали. Батько до крові
Неслухняного сина побив.

38

Тижнів два не дивився у вічі
Нещасливому батькові син.
Батько мучився: «Хлопця скалічив».
Вечорами гостинці носив.
Думав гірко: «За вперту дитину
Бог батьків нерозумних кара».
Син горів у тяжкій скарлатині,
Поруч з хлопчиком Фрося, сестра.
Як же скажеш тепер-от малому,
Що ти каєшся, плачеш над ним?..
Ось лежать вони вдвох на соломі
Під рядном полотняним, твердим.

39

Ім потріскались губи від жару,
Діти марять і стогнуть разом.
Все приходить отець Полінарій,
Дикуни Робінзона Крузо.
Знову топчуть Тодоса, мов книгу,
У вогонь укидають живцем...
Батько дивиться довго і тихо
Й до стіни одвертає лице.
Син прокинувся. Сонце під вечір

Пробіга зайчням по стіні.
Чом це матері схилені плечі
Так здригаються там, у вікні?

40

І святково побілена хата,
Пахне піл килимком трав'яним,
В білій вазі канупер, і м'ята,
І ясмин на столі перед ним.
Простягаючи руку зважнілу,
Тулить м'яти листок до лиця.
Під вікном... то ж акація біла!..
Так дівчата ідуть до вінця.
І Федосій знепацька озвавсь:
«Мамо, мамо!.. А сіно вже косять?»
«Ні ще, синку... Померла Фрося...»
Білий цвіт у очах захитавсь.

41

Із акації повагом пада
Пелюсток у блакитнім диму.
Із кімнати сусідньої ладан
Гірко й солодко пахне йому.
Це ж бабуся ізнов накадила,
Вона любить цей дим неживий.
Снилось: вкупі з сестрою ходили
На широкий лиман степовий;
Біла гречка, смарагдове просо
Розливалися знов, як торік...
Що ж це стало — що ластівку Фросю
Він у полі не-стріне повік?

Треба видужать, якось устати,
 Дуже мало зосталось часу,
 Скоро дівчинку винесуть з хати
 Й за село в вишники понесуть.
 І Тодос ще слабими руками
 Натягає старенькі штанці...
 Тихо входить... Сестра між квітками,—
 Рана уст на восковім лиці.
 В хаті плаває ладан важкий,
 І труна на столі невеличка.
 Він «за душу» малої сестрички
 Роздає дівворі пиріжки.

В білу хату крізь сон долітає
 Монотонний розгойданий дзвін.
 І, здається, тихенько хитає
 Білі віти акації він.
 На сухому, пахучому сіні,
 Що торік народили степи,
 Серед квітів, мов квітка весіння,
 Фрося в платтячку новому спить...
 Вже затінені світлі зіниці...
 Чотирнадцята люта весна
 Принесла йому в світ таємницю
 Невблаганного вічного сна.

Суховій над степами під осінь
 Кладовище листом притрусив.

У неділю ходив він до Фросі
І півонії знову носив.
Там сідав на ласкавій отаві
І дививсь на горбочок землі...
В тишині степовій величавій
Одлітали у даль журавлі.
Він ходив сюди тихо, уперто,
Мов хотів на маленькім горбку
Таємницю дитячої смерті
Розгадати, велику й гірку.

45

Часом вечором мати заплаче,
Зложить руки, безмовна стоїть.
Таж без голосу Фросі неначе
Стала пустою хата її.
Хлопчик чує молитву і стогін,
Застилає кутки каламуть.
«І веселощі, й горе — від бога...»
Тож багато прощають йому!
Мука матері хлопця тривожить,
Білу хату засотує мла.
А Тодос вже молитись не може,—
Він молився, щоб Фрося жила.

46

Скільки днів сумовитих, відколи
Вже не пише Остап їх, матрос.
Вже у земську, привітнішу школу
Ходить весело й радо Тодос.
Тут дружніші ровесники-учні,
Й книгозбірня — країна чудес!

В ній же друзі його перозлучні,
Вільний час з ним проводять увесь.
Новий вчитель Тодоса учора
Похвалив за розказаний вірш.
Кращі учні у школі Божора,
Що в церковній учились найгірш.

47

Замовкало у пам'яті лихо,
Що зустріло Орленка в той рік.
Ой, ви юності радісні книги
Вас, як друзів, полюбим навік.
Сила мислі, як перше кохання,
Слова рідного чиста ріка:
Коцюбинського «Фата моргана»
І тюремні сонети Франка!
Серед злиднів, чужої облуди
І глитайських навколо підлот,—
«Уленшпігеля» радісні люди,
Чистий сміх, що збудив «Дон-Кіхот»!

48

Добрий вчитель на добре поверне
Неслухняних, та чулих дітей.
Вже шукає Тодос в Жюля Верна
Скільки дивних, чудових вістей!
Потепліла від слова живого
Та шкільна безконечна зима,
Бо приходили Пушкін і Гоголь,
І дотепний історик — Дюма.
Пастушкам і ровесникам часто

На зеленому килимі трав
Дивні подвиги Бульби Тараса
Без кінця він оповідав.

49

Цей учитель із «земської» школи
Росичанським попам не рівня,
Своїх учнів не б'є він ніколи,
І газети читає щодня.
Хоч подивиться пильно й суворо
З-під тонких окулярів своїх,
Та було щось у слові Божора,
Що відразу привабило всіх...
Ось вже й лютий... Учитель у класі
Став газету свою розгортать:
«Революція!»— скрикнув: «Прекрасно:
Хоч Толстого дозволять читать».

ГЛАВА ТРЕТЯ

1

Революція, лютий. Маячить
Сніг над степом. Туман нависа.
Й знову Роси просвітку не бачать:
Їх плондруе далека гроза.
Наче хуга, летять однакові
У посмучені хати листи:
Батька вбито. Лежить десь у крові
Син єдиний за царські хрести.
Революція десь там на світі,
Але дома говорять мами:
«Краще б вам не родитися, діти,
Як тепер виростать сирітьми».

2

А на сходці уперше співали
(І шапки всі зняли, хоч зима)
Сумовите — «ви жертвою впали»...
Наш Тодосій співав з усіма.
«Ви батьків не побачите в вічі
І не знайдете їхніх могил.
Їх залізо чуже покалічить,

Похоронить каміння та пил».
Ті померли, а ті потомились.
Хтось пішов у засніжену путь.
І солдати, крім злості та милиць,
Може, бурю у степ принесуть.

3

Та урядники з сіл повтікали
Іще в лютім. Збудився народ.
На майдані в неділю скликали
Велелюдний, нечуваний сход.
Знову земський казав щось про волю,
Проклинав громадянську війну.
Громадяни мовчазні круг столу
Хмуρο слухали старшину.
Хтось гукнув тоді: «Будуть ділити
Землю панську, маєтки та ліс?»
Земський став, наче кров'ю налитий,
І на землю із столу поліз.

4

У веселому місяці квітні
Появились у тихім селі
Росичани молодші і літні,
Що вернулись знов до землі.
Вони кинули поле розбою,
Ненависне, набридле для всіх,
І гвинтівки забрали з собою
До убогих домівок своїх.
Обнімали їх діти хороші,

У сльозах цілувались вони...
І спалили з білизною воші,
Нагороду за муки війни.

5

Так багато гвинтівок — без ліку,
Міжнародного бою, взірця,
Ще не бачили зроду і звіку
Вбогі стріхи малого сільця!
Та гвинтівки вони приховали,
І, шануючи час дорогий,
Йшли у поле солдати й ставали
В борозну, де блищали плуги.
Хай ще зброя полежить спокійно.
Вона потім згодиться колись
На великі і праведні війни,
Що уже по містах почались.

6

Переплутались скарби армійські
За трьохлітнім важким бліндажем.
Появились гвинтівки австрійські
Із широким коротким ножем;
У сараях, де темно та грузько,
На горищі чи в скрині на дні
Зберігались гвинтівки французькі,—
Ці короткі, для схову зручні.
Хлопці вчили, під жарти і сміх,
Назви зброї, як слово потіхи.
Так багато озброїла стріхи
Ця війна, ненависна для стріх.

Ще в окопах, у нужі та грімі,
 В хоробливих і болісних снах
 Пахли вишні, покинуті вдома,
 І поля у весінніх квітках.
 У залитих грозою Карпатах,
 Де над смертю весна розцвіла,
 Снились діти у затишних хатах,
 Руки подруги, повні тепла.
 В безнадії діждатися миру,
 Не ждучи за каліцтво хрестів,
 Мільон бойових дезертирів
 Заготив залізничні путі.

Вже й солдати читали газети,
 Розуміли незвичні слова.
 Бо у війську ж були комітети,
 У однім і Остап побував.
 Серед літа одвідав домівку
 Дорогий несподіваний гість.
 Він шинелю, австрійську гвинтівку
 Й «Капіталу» два томи привіз.
 Брат усіх привітав без цілунка
 Дужим, радісним потиском рук.
 І Тодосу привіз подарунки —
 Із книжками солдатський сундук.

Повертали вояки безвусі,
 Кожен — партія, лідер і вождь.

У хатах було стільки дискусій,—
У Орленків, звичайно, також.
Отого незвичайного літа
На глухим Кабанівським кінці
У селі народилась Просвіта
І за «неп'яку» базіки-борці.
А в Безхатки, у хату далеку,
Йшов на збори бідноти матрос.
Батько також зробився еседеком,
Безпартійним був тільки Тодос.

10

Із заводу Ельворті в повіті
Цього ж літа, у розквіті сил,
Повернувся до рідних пожити
Робітник Шестеренко Василь.
Як було колись пова жниварка
На куркульські виходить поля,
Росичани ельвортівську марку
Пізнавали: «Іце труд Василя!»
Жартували: «Робив Кабанам
Батраком, коли жив він у Росах.
А тепер — їм жниварками косить.
Ні собі не pomoже, ні нам!»

11

Та Василь повернувся у гості
На Безхатки, де мати-вдова,
І привіз росичанам не прості
Нові думи і нові слова.
На Безхатки до нього збирались

Вечорами сусіди. В садку
Йшла розмова. Приглушений галає
Розлягався по тихім кутку.
Йшов Остап на оті вечори,
Учащав туди батько Тодоса.
Того року ділилися Роси
На розбуджені два табори.

12

Робітнице тут слово правдиве
З Василем на Безхатьки прийшло...
Наливалися зорі, як сливи,
Із левади пахучо пливло
Щедре літєнє, тіні затишні —
Зеленава, густа каламуть.
І здавалось, тут чаділи й вишні
В спекоті й махорчанім диму...
І Василь говорив, що й селяни —
Не одної родини сини.
«Недалечко хай кожен погляне:
Тут — Безхатьки, а там — Кабани»

13

«Це бідності нам слід розтлумачить,—
Ворогам, куркуленкам на зло.
Бо есери стараються бачить
Трудовим і єдиним село.
Називаючи рідною справу
Тих петлюрівських ганчірок,
Одягають в облудливу славу
Рідний отруб, старий хуторок.

Бачте, входять «для рідної праці»
У Просвіту куркульські синки,
В темних Росах «відродження націй»
Починають сільські панночки».

14

У старенької Усті чи Христі
Покопавшись у скрині старій,
Позичали в бабусі намисто,
Довгих лент стародавній сувій.
Рвуться кофти на грудях дебелих,
Лиця захватом дивним горять.
Театрально проходить по селах
Просвітянський чудний маскарад.
На рамена, вугласті, мов скали,
Парубки напинали свитки,
Вечорами зі сцени гукали:
«Чого ж ви стали?
Гей, бики!..»

15

Розтрусивши стоги бумазеї,
Романтичний їдкий нафталін,
Одягають спідниці музейні,
Довгі ленти, до самих колін.
Кажуть: «Нація житиме гідно
В безкласових обіймах міцних».
Ніби злидням була коли рідна
Справа, рідна... для дуків одних!
Наче ленти їх — наші поля,

150

Хай брехня їх людей не морочить!
Бо заводи належать робочим,
А трудящим належить земля.

16

Восени у селі прогрімла,
Так підхоплена Василем,
Дивна звістка — могутня, стокрила,
Незабутнім народжена днем.
Наче блискавка гостра, прозора
Долетіла до селищ і нив.
Першим пострілом крейсер «Аврора»
Новий ранок вікам сповістив.
Двадцять п'ятий, по стилю старому,
У століттях омріяний день,
В кожному серці, у кожному домі
Вже озвався, як пісня пісень!

17

Жовтень, Жовтень! Тебе привітали
Всіх народів серця і вуста.
Ім'я — Ленін із іменем — Сталін
Над віками в боях вироста.
І стеги мої, слізьми політі,
І затоптані паном колись,
Наче в теплій весняній блакиті
В ту осінню сівбу простяглись.
Сходять парості ніжно-зелені,
Де бідняк починав борозну.
Скажуть люди: Добридень, Ленін,
Ти у Жовтні приніс нам весну!

151

Брат привіз, крім гвинтівки та купи
 Воєнморських оповідань,
 Ще із сотню, у Києві куплених,
 Українських повітніх видань.
 Котляревський і вірші Гребінки,
 Знову Мирного темне село,
 Невмируща краса Українки,
 І незламний Грабовський Павло...
 Скільки чистого щастя і ласки
 Принесла йому пісня в життя!
 Рідне слово, як матері казка,
 Полонило думки й почуття.

Там, де шелест весни окружає
 Бідну юність твою степову,—
 Як хвилюючо серце вражає
 Рідна повість про душу живу!
 Обзивається в житі куріпка.
 Десь далеко співає дівча...
 Йде обніжком волошковим Чіпка,
 Хуторянку у полі стріча...
 Віп їх бачить так ясно, неначе
 Під оцим вони житом пройшли.
 Потім Галя за Чіпкою плаче...
 Йї сльози хлопця на книжку текли.

Так у юність, на час не скупу,
 Іще не мавши освітнього цензу,
 Мій Тодос без порад і рецензій

Всіх читав під копою в степу.
Наче люба і світла обнова,
Книжка в тоскному світі була.
Книгозбірня його випадкова
Скільки друзів йому привела!
Школярів так привабив Франко!
«Катерину» дівчата читали.
І на книги складати каталог
Помагав йому Кречет Федько.

21

З кожним жовтнем приходила в Роси
Незабутня школярська пора.
У ровесника Феді в ту осінь
Стала вчителькою сестра.
Звали «Віра Григорівна» учні
Світлу дівчину. З нею усі
На перервах були нерозлучні,
Всі вклонялися юній красі.
Раз Годос «Енеїду» читав,
В колі друзів розкочувавсь регіт.
«Так оце той шкільний культуртрегер?»
Несподіваний голос спитав.

22

Хлопець глянув уважно й несміло:
Очі вчительки ніжні, як шовк.
Тільки слово... незрозуміле!
Насміхається з нього, чи що?
Щоки барвою червоною вкрились.
Замішання на мить уляглося:

«Ви, здається мені, помилились:
Я Орленко, на ім'я Тодос...»
На відмову вона засміялась.
«Ні, я справді розшукую вас».
На галявині стихився галас.
До учительки сходився клас.

23

Кепкувала над книжником новим:
«Ще й Алчевська? «Намистечко сліз?...»¹
І зустрілася Віра з військовим
Старшим братом, що книги привіз.
І зустріла допитливий розум
У густім, просвітянським чаду.
Так от, часом, повіє морозом
На відлигу гнилу, нетверду.
Так у хорі загального фальшу
Виростають бува голоси,
Що приносять чистіші і дальші,
Відгук щирості в темні часи.

24

З Шестеренкових зборів додому
Часом Віру Остап проводжав.
В небосхилі, од зір золотому,
Зупинявся Волосожар.
В німоті вересневої ночі
Озивались на клунях сичі,

---

¹ Так звалася одна дореволюційна жіноча книжечка вірнів.

Над левадами зойки дівочі
Тонко й тужно лунали вночі.
Часом з лунами степу глухого.
Над яким дотлівав молодик,
Запливав чи приглушений стогін,
А чи вигук, закоханий крик.

25

Наче в темному й тихому морі,
Вони полем ішли мовчазні,
Коло двору старі осокори
Їх стрічали, гіллясті й рясні.
Дальня пісня — як радість і мука,
До якої ти з юності звик,
Тамувала у серці всі звуки...
У задумі стояв степовик.
В отакім зачарованім світі
Густо схрещені серця путі.
І для Віри щось дивне в те літо
Із Остапом з'явилось в житті.

26

Найповажніша донька у батька,
В ту учительську першу весну
Віра мала окрему кімнатку,
По-дівочому білу, ясну.
На стіні рушники, біля груби —
Українські прості килимки.
Хата Віри зробилася клубом,
Росичанським «салонем» сільським.
Тут стрічались заучені мислі

Із наївністю власних думок,
В непризначені сходились числа,
Звали клуб: «степовий килимок».

27

У отім містечковім салоні
Часом був несподіваний гість.
Ось юнак із чуприною з льону,
Це — Никифор Троян, анархіст.
Він ученим зробився одразу,
Як цитат із брошур нахватав.
Ще в одній із класичних гімназій
Він Бакуніна якось читав.
Потім хлопця розбуркав Кропоткін
І дрібніші якісь ватажки.
Так із нього, у часі короткім,
Анархіста зробили книжки.

28

Молодого цього чоловіка
Називали всі панночки — «Ніка».
Апархізм уважали гріхом,
А його — дорогим женихом...
Що ж натури, такі протилежні,
У хатинку до Віри звело?
Їх усіх уважало за лежнів
Прозаїчне й практичне село.
І, звичайно, ці «вибранці з маси»
Випадково у Віри зійшлись.
Ще ізмалечку в спільному класі
У Божора учились колись.

Окрім того — в учительки ніжні
 Сині очі, привітне лице.
 Цього досить, щоб «партії» різні
 Та об'єднував клуб наш оцей.
 Ще із п'ять в тому самому дусі —
 З порожнечі у власних думках,
 Мовчки слухали запал дискусій
 На привітних старих килимках.
 Та для них, безіменних, безбарвних,
 Шкода навіть папір витрачать.
 Хай сидять собі в позах прегарних
 Та розумно й солідно мовчать.

Кепкувати ж із них — необачно
 Та й даремно здавалося їй.
 Лиш Остапу була вона вдячна,
 Що зустрівсь на путі життьовій.
 Розмовляли удвох дуже рідко,
 А гуляли в степу з усіма.
 По садах одцвітали нагідки,
 Потім айстри. Зближалась зима.
 Вже шкільна починалась робота,
 Щирі радощі, втома шкільна.
 От Остап кудись виїхав. Потім
 Десь нестало в селі й Трояна.

Віра знала, Остап депутатом
 Був у місті, у радах нових.

Він з війни повернувся солдатом
Для доріг і для справ бойових.
Зустрічала Тодоса у школі,
Посміхалась ласкаво завжди,
Мов спитать щось хотіла. Ніколи
Не довідався хлопець тоді:
Що ж симпатії вчительки в'яже
З школярем соромливим, із ним?
Може, Віра колись йому скаже
Другим випадком, літом другим.

32

Почалися солом'яні будні
Оповитого снігом села.
У похмурому місяці грудні
Знов Просвіта сільська ожила.
Та не п'єси й концерти старенькі
Мали молодь тепер забавлять,—
Росичанин Мирон Бондаренко
Став збирати загін куркулят.
То, почату Центральною зрадою,
Стали дуки роботу вести:
Щоб під «рідним» ярмом і неправдою
Зажили «українці-брати».

33

Продавці просвітянського краму
Брали в руки обріз і наган,
Давній фарс переходив у драму,
У глитайську сваволю й обман.
Бондаренко для дуків підходить:

Він же сам багатій з хуторів,
Хай тепер у селі верховодить,
Хай збирає глитайських синів.
Ось накрадених коней копита
Топчуть вулиць промерзлі грудки.
Ось тепер у пожовкло-блакитні
Ще одягнуться Роси в тряпки.

34

Потім треба поважно назваться
Лютим зграям глитайських синків.
Назва пишная — «вільне козацтво»!
Ще накрадуть сукна для шликів
Та пошиють «козацькі» жупани,
«Оселедці» собі заведуть,—
Для свого і німецького пана
Україну за гріш продадуть.
В банді цій — Деришкура, два брати,
Олексій і Зінько Сердюки,
Федір Гетьман, брати Головаті,
Два заможні сусіди — Вовки.

35

Хуторами народжене військо
Мало лідерів зради й війни,
То відомі «сини українські»,
А точніше — куркульські сини.
До глитайських озброєних сил
Командири протоптують стежку,
Офіцери: Василій Мелешко
І Недайкаша, також Василь.

Росичанські гуляки ледачі,
Літ по сорок, а все молоді,
Вони мали розбійницьку вдачу
І рибалили в мутній воді.

36

Перший думав, що блазню й каліці
Допоможе старий родовід.
Він казав, що в сімнадцятім віці
Починає «козацький» свій рід.
Так хвалилися римській гуси...
Його предок — Мелешко Іван
Ніби в місті одним в Білорусі
Був славетний колись каштелян.
Він гучної зажив отам слави,
Залишив її частку й синам,
Бо у сеймі, у самій Варшаві
Говорив гостре слово панам.

37

Предок той за прусацької впливи
Все картав посполитих панів.
Тож Мелешко—нащадок чванливий—
Береже свого прадіда гнів.
І Василь, з Бондаренком у парі,
«Рідну» землю панам не віддасть:
Вони тисячі мають гектарів,
Його ж батько лише... п'ятдесят!..
Так в лиці демагога й апаша

Ожило містечкове сміття.
А другого «борця»— Недайкашу
Звали в Росах «Гречана кутя».

38

Села чули про всі обіцянки
«Волі й миру» убогим хатам,
І не ждали, що добрий Родзянко
Сам віддасть свою землю «братам».
І коли в Петрограді матроси
Розігнали кубло брехунів,
То робочі приїхали в Роси...
Вже Безхатьки пішли на панів.
Освітилися парки ведмежі,
Загорілась пшениця, як спирт,
Над снігами розквітли пожежі
Довголітніх поміщицьких скирт.

39

Догоряла торішня полова,
Економії, жита скирти.
То палили добро Ковальова
Віковічні його наймити.
Це добро, що вони наробили,
У важкі пов'язали снопи,—
Хай розвіється з димом і пилом,
Освітивши нужденні степи.
Вже ревуть, погромивши сараї,
Перелякані панські воли,
Так ревуть над руїнами краю,
Як уярмлені люди ревли.

Притаївшись у парку, мов злодій,
 Скільки з сіл цих висмоктував кров
 Степовий родовитий добродій
 Можновладний Панько Ковальов.
 Засівали прокльони та крики
 Його вірні черкеси в полях.
 Його доньки любили музику,
 Виростали при вчителях.
 І не мали поваги та жалю
 До людей, живучи між людьми.
 То ж по клавішах, пальцях роялю,
 Б'ють селяни тепер чобітьми.

Ніби скелі камінні, упали
 В їхній затишок юрби страшні.
 А селяни ці — добрі і склали
 Кращі в світі народні пісні.
 Та панянки і сам Ковальов
 Загули десь до Криму, «у вирій».
 І не стрівши вельможних голов,
 Б'ють по кріслах селянські сокири.
 Над снігами багрянні заграви,
 Невблаганної бурі стовпи.
 То повстанців і месників слава
 Привітала широкі степи.

Так із пісні не викинеш слова,
 Бо його викидати не слід.

Так палає добро Ковальова,
Аж на озері колеться лід.
Хай на три, на чотири досади,
За неволю і горе віків,
Освіщає дорогу до садиб
Ця відплата гірка батраків.
Буде помста за сльози і муки,
За одвічне терпіння і гнів.
І ридають роялі без Глюка
Над труною своїх хазяїв.

43

Панські скирти згоріли на порох,
Тільки з палацу хатне майно
Опинилось в селянських коморах,
Хоч добра їм не зичить воно.
Майже все тут було незвичайне
Для старих росичанських дворів.
Дід Петро нікельований чайник,
Взяв, дровами на черені грів.
Він до нього — із жартом: «ледащо,
Тебе видумав певно що піп?»
І казав, що у чайнику кращий,
Ніж в горшку, закипає окріп.

44

Бідняки лиш дрібнички носили,
От як чайник — Шуліка Петро.
Хазяї ж росичанські возили
Найкоштовніше панське добро.
Вони мали вози до вподоби,
Обертались по тричі кіньми.

Забирали зерно і худобу,
Сіялки, дорогі килими.
Все те знали, куди заховати,
В них амбари великі були.
В їх сараях і панські рогаті,
Поруч власних, стояли воли.

45

Брат Мелешка упорався шпарко
Із синами своїми всіма,
На пожарищі взяв молотарку
І волів чотирьох з-під ярма.
Не зважав Недайкашин папаша,
Що у «штабі козацькім» був син.
Він, заможний Порфир Недайкаша
Взяв найкращі із панських машин.
Говорив тоді батько Тодоса,
Іронічно всміхаючись в ус:
«Аж тепер забагатіють Роси!
Я ж багатства отого боюсь;

46

З тілом вирвуть нікчемною латку;
Нажилися ізнов Кабани,
А розплата впаде на Безхатьки
За добро, що не брали вони».
Він ходив до отих якономій,
Плюндрував панські гнізда на пню.
А приніс із багатства додому
Тільки книжку, що витяг з вогню.
Надрукована дрібно і вузько,

Золотавий ріжок обгорів.
Говорив хтось, та книга французька
Називалась «Нотр Дам де Парі».

47

Нерозгаданим скарбом, забутим,
Гарна книжка у скрині лягла.
І згадалась у місяці лютім
В несподіваних бурях села.
То взялися сільські «гайдамаки»
Відбирають ковальовське добро.
Тоді першим криваво заплакав
За свій чайник Шуліка Петро.
Хазяїв не чіпали з волами,
Хоч ревіли на ціле село.
А голоту сікли шомполами,
Так, що кров'ю село затекло.

48

«Гайдамаки» лише на Безхатках
Учинили розбійницький трус.
Тоді свідком устав проти батька
Урятований батьком француз.
Обгорілу ту книжку забрали:
«Для Просвіти згодиться воно».
А Орленка питали-карали:
«Де приховане інше майно?»
Вже під вечір поширилась чутка:
Дід Шуліка на допиті вмер...
І на сходку всіх скликали хутко
Бондаренко й Мелешко-есер.

Бондаренко сказав: «Для громади
 Ми збираємо панське добро».
 Коней всіх з ковальовським тавром
 Він до штабу приводить порадив.
 І петлюрівці збройні ізнову
 На Безхатьки із трусом пішли.
 Та озвався в імлу вечорову
 Кулемет — через білий Ташлик.
 Загриміло гвинтівок з десяток
 В Шестеренковім крайнім дворі...
 Утекли «гайдамаки» з Безхатьок.
 А Тодосій стояв на горі.

Бачив він, як на рівнім льоду
 «Гайдамаки», мов вівці, сковзались...
 У Безхатьки вночі увірвались,
 Бідний люд не чекав на біду.
 Перелізли маленьку загату.
 Коли гомін у хаті затих,
 Оточили, як злодії, хату,
 Збили двері із петель старих.
 Збили з ніг сиву матір стареньку,
 Сина вивели в ніч, в тишину.
 І Мелешко стріляв Шестеренка.
 Впали плями на білу стіну...

* * *

Крик людей не забув він і досі,
 Ті зимові страшні вечори.
 Того року весь світ для Тодоса
 Розколовся на два табори.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

1

Зажурилася мати Тодоса,
І говорить, мов знята з хреста:
«Що це, синку, з людьми почалося?
Б'ються села, воюють міста.
В Шестеренка прийшли до порога,
Постріляли у власнім дворі.
А тепер вже полюють з-за рогу
Гайдамацькі огидні тхорі.
Убивають людей за дрібницю,
Пригнітили до краю село.
От щоб ближче була залізниця,
Швидше б військо червоне прийшло!»

2

Мати мовить такими словами,
Аж Тодосеві сумно стає.
«Та крім нашого, слухайте, мамо,
Інші села і люди десь є!
Їм одного убити не важко,
Цілі ж Роси не виб'ють отак!
Он, говорять, сусідня Липняжка
Роздушила своїх «гайдамак».

Та хіба ото й люду на світі,
Що в степах! А за степом — ген, там?
Ще робочі з «Ельворті», з повіту,
Шестеренка згадають катам!»

3

Березнева кінчалась відлига,
У вікно заглядала весна.
Вранці мати густу мамалигу
Вигортає на стіл з казана.
Потім кличе Тодоса до столу
І сіда коло нього сама.
Треба їхать орати у поле,
А в дорогу й скоринки нема.
Мамалига ж, як добре упріє,
Не така вже й погана на смак.
Дуже добра до сала й олії,
А немає — то добра і так.

4

Берете не виделку, а нитку,
Звичай ниткою різать велить,
А як сала у хаті не видко,
Треба сіллю лемішку солить.
Тато кажуть, що дуже корисний
Кукурудзяний хліб отакий...
Особливо — як бідних притисне
Недостача крупи та муки!
«Як ції мамалиги поснідять,
Можна день в борозні проходить,
І не схочеться навіть обідать,—
Тільки вип'єш в обіді води».

Тих, що раз у житті побували
 В Шестеренка робочім гуртку,
 Шомполами тепер катували
 На глухім кабанівськiм кутку.
 «Чим-то нині харчуються тато?
 Мамалигу смакують чи хлiб?
 Батька в хаті уже не видати
 Бiльш як тридцять кривавих тих дiб.
 Утікали тривожні, бліді
 До небожа в Рогозяну Балку.
 Схочуть сіять, і стане їм жалко,
 Що покинули хату в біді!»

Дiд помер у холодному сiчнi.
 Жив у холодi, вмер у зиму.
 I життя безконечне та вiчне
 На гробках проспiвали йому.
 Заспокоїлись висохлі руки,
 Мало бiдкався, мало болiв.
 Коло Фросі, малої онуки,
 Положить себе рiдним велiв...
 Знову небо в степу голубе,
 Залітають із вирію гуси.
 Де ж тепер твої весни, дiдусю,
 Хто на свiті згадає тебе?

А коли б то до купи зібрати
 Всі, засіяні дiдом лани,—

То від Рос аж по самі Карпати
Простяглися б зелені вони!..
Господарство лягає на плечі
Одного у сім'ї юнака.
Поле виорав приятель Кречет,
Що б він діяв без друга Федька!
Він виходить у степ з бороною,
На ріллі розбиває грудки.
Під залізним дощем, під війною
Мусять сіяти хліб рільники.

8

Прибавляється день непомітно
На годинку чи другу скупу.
Все жаркіш припікає у квітні
Владне сонце в херсонськiм степу.
Од густого, палкого проміння
Скиба робиться наче камінна,
Та іще й суховій наляга,—
Над ріллею встає пилюга.
Почорніли од пилу повіки,
Піт стьожками тече по щоці.
У степу і лице чоловіка
Стало темне, як ріллі оці.

9

Вже гарматний над нивами стогін,
Дим на обрії жовтий, густий.
Що землі обважнілій до того?
Ій щоліта родити, цвісти!
Босі ноги пече на світанні
Сива паморозь, доторки рос,

За горою грози наростання
Зустрічає щоранку Тодос.
Гроловиця в повітрі тугім
День у день на степи напливає.
Аж незвично, коли затихає
Той повільний, розмірений грім.

10

Як би тоскно в степу не жилося,
Але й там свої радощі є.
Тільки цвіт укриває колосся,
Якось любо на серці стає.
Напувати ведеш конячину,
Сядеш верхи, пливеш крізь вівси,
Заспіваш отак без причини
На пташині якісь голоси.
На шляху до ярка, водопою,
Кожен раз не ждучи, невзначай,
Із сусідньої ниви дівча
Зустрічається знову з тобою.

11

Скажеш строго і стримано: «Здрастуй».
І поважний, на слово скупий,
Добавляєш: «А доброї масті
Цю булану твій тато купив!»
То ж дочка бандуриста Загати,
Що на прізвисько — «Панський Рояль».
Дуже гарної дівчини тата
Так химерно прозвали, на жаль!
Все за те — що він мав превеликий

До музичних інструментів смак
І сховав у корівник — музи́ку,
Що забрав її в пана,— дивак.

12

А признатись, на світі хвилина
Для Тодоса найкраща ота —
Коли в полі русява Килина
Тихим «здрастуй» його привіта.
Він хотів би покликати: «Киля...»
Рідні сестри зовуть її так.
Він без слів червоніє, як мак,
Його юність наївна й несміла.
А як вдруге зустріть доведеться.
То уже й привітання нема,—
Киля тихо йому посміхнеться,
Тільки й слова не скаже сама.

13

Він хльосне батогом конячину,
Аж до вибалка чвалом летить.
«От дурний!— тоскно дума хлопчина:
Не зумів зупинити й на мить».
Тут ні книжка, ні друг не pomoже.
Скільки в світі хороших дівчат,
А на Килю ні жодна не схожа.
Що сказати і як тут почать!
Застилає жита золоті
Ніжно-жовта цвітіння пороша...
Пісня серця, тривожна й хороша,
Ти приходиш уперше в житті!

Щось росло у селі загадкове,
 Для Тодоса незвичне, в ті дні.
 От підходить Лаврентій Підкова
 По м'якій пирійовій стерні.
 «Наче дріб, обважніло колосся,
 Ще б годину на четверо діб!
 Так тобі самотужки прийшлося
 Цього літа засіяти хліб?
 Піт гарячий за комір капа?
 Ну, нічого. Не довго уже.
 Кажуть, вісті були від Остапа.
 Хто приносив?.. Тобі — байдуже!»

Треба вміти, Тодоську, мовчати.
 На Безхатьках знайдуться гвинти.
 Скоро будем Петлюру кінчати,—
 Тільки б німці не встигли прийти!..»
 А під вечір приходив Загата,
 Батько Қилін (Невже поміча?)
 «Хтось у Балці зустрів твого тата.
 Переказував: хай не скуча!
 Непокійтєся батько про тебе,
 Скоро — каже — повернуться всі...»
 «Хто це — всі?»
 Дядько дивиться в небо:
 «А хороші стрілки на вівсі!»

Добре зерно наллєтєся в пшениці,
 Бо джмелі в буркуні загули...»

Таємниці навкруг, таємниці!
Всі змовкають. Хіба він — малий?..
А в неділю заходив до школи,
Віру Кречет побачив юнак.
Запросила гуляти у поле..
(От би Киля покликкала так!)
Чом це вчителька, світла, одверта
Й нерозлучна із жартом раніш,
Нагадала удруге чи втретє
Найсумніший Грабовського вірш? ¹

17

Про Остапа вона говорила,
Щось почне, а на брата зверта.
Саме поле безмежне укрила
Надвечірня смага золота.
Сонце в житі сідало, як в морі.
Багряніло на обрії все.
І вони в степовому просторі
Зупинились над білим шосе.
І коли на рудім спориші
На горбочку вони посідали,
Віра Кречет записку дістала,
Жартувала: «сучасні вірші».

18

Кілька слів. Щоб держалися міцно.
Готувалися, пильні були.
Від Остапа, без підпису — звісно.

---

¹ «Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені...»

Він же почерк пізнав... Пропливли
В надвечірньому мареві галки,
На ночівлю летять в хутори...
Віра лист не ховала: мов жалко
Розлучатися з ним до пори.
Задивилась у даль. Посмутніла.
Синій дим понад балкою ліг...
Він подумав: «записку до Килі
Написати отак би я міг».

19

«Скільки єсть незвичайного в людях!
От у Віри — записка проста,
А вона у корсеті, на грудях,
Наче скарб, заховала листа...»
Підійшли у смеркання до хати,
І прощалася словом сумним:
«Про цей вечір розкажете брату.
Може, я не зустрінуся з ним».
Зупинилась, суворою стала...
«Що сказати?» — несміло замовк.
«Ви скажіть, що його пам'ятала;
Його жарт: степовий килимók!

20

І скучала... Ні, краще не треба.
Я сама розкажу все колись».
Жовті зорі на синьому небі,
Як лілеї в ставу, розпливлись.
Біля двору стрункі осоки
Зашуміли, гіллясті, рясні.
Через роки, крізь дальні простори

Пам'ять вклониться першій весні...
«Коли сам він про друзів пита,
Може, просто розмова постане,—
Розкажіте про поле багряне,
І що пóдруга все пам'ята».

21

«Мое серце від щастя німіє,
Ніч навколо пахуча й німа.
Що сказати словами не вмю,
Ти про все догадайся сама.
Мое щастя ясне і несміле,
Наче першої пісні слова...
Все ввижається поле доспіле
І в колоссі твоя голова.
День проходить, неначе хвилинка,
Повно сонця й квіток вдалині.
Будь щаслива за те лиш, Қилино.
Що колись усміхнулась мені.

22

Народилась для битви та бурі
Наша юність у гromі гармат.
Та в години щасливі й похмурі
Всюди буду з тобою, мов брат.
Я ні слова у тебе не прошу,
Я пишу, але ти не пиши.
Мого щастя хвилину хорошу
Ти у серці своїм залиши».
... Встала мати. Акація мліє,

І на сході рожева кайма.
В каганці вигоряє олія,—
Бо вже гасу по селах нема.

23

А синок її — «що ти, Тодосе?»—
Спить, поклавши на скатерть щоку.
Тихо гладила русе волосся,
Надивлялась хвилинку яку.
В нього щоки палають, як мак:
Бачить лист і Килини імення...
«От дурний: та вона ж неписьменна!»—
Пригадав із зітханням юнак.
«Ти не виспавсь? — клопочеться мати:
Бідний-бідний, малий мій косар»...
Над селом прогріміли гармати,
Наче грім — за ударом удар!

24

Цвіт посилавсь. І жалібно-тонко
Задзвеніли у вікнах шибки.
Він до матері кинувсь спросонку:
«Це ж червоні — це наші полки!»
І мерції до дверей... «Та куди ти?
Може, бій там, а ти... Зачекай!
Ти ж не снідав іще, не умитий...»
І замовкла, розгублена вкрай.
Став на площі Тодос. І по вінця
Горе серце йому залило:
Не Остап, не червоні... Це німці
На світанку ввійшли у село.

Знов гармати важкі прогрімiли,—
 Окупанти «вітались» з селом.
 Потім Роси умить онімили
 Тишиною садів і солом.
 Жовтосірого пороху туча
 Насувалась на крайні двори,
 Металево-землиста, гримуча
 Плазувала гадюка згори.
 На потворі плесковаті каски,
 Злиті вершники — шестеро в ряд,
 Регулярна кіннота мадьярська,—
 Безголовий, муштрований гад.

Темна криця,— без слова, без пісні.
 Лиш чуже, несподіване: «Гальт!»
 Це потвора залізна, зловісна
 Підійшла до солом'яних хат...
 Шляфен, села! Вкладайтеся спати!
 Ваш недужий, стривожений сон
 В темну ніч почина вартувати
 Цей стотисячний спрут-гарнізон.
 Щоб не зрадила ката-«героя»
 Ця, оспівана Гоголем, ніч,—
 Треба панові здати всю зброю,
 Небезпечну для спокою річ.

А в подяку за старанну варту —
 Не легка вона, варта нічна —
 Треба пану-барону віддати:

Десять тисяч вагонів зерна,
Сотню тисяч рогатого скоту,
Стільки ж коней... З окрадених хат —
На додачу для рівного щоту —
Міліонів із тридцять проклять!
Та з прокльонів отих половину
І Грушевського «рада» знайшла,
Та, що в злу і криваву годину
Військо кайзера в степ привела.

28

Життєві неприємні химери
З кожним тижнем село зустріча.
На Безхатках — самі мільйонери:
Міліон коштувало курча.
Нові «гривні» і «керенок» стоси,
Не дорожчі за простий папір,
Несподіванки прикрі приносять
В хліборобський розорений двір.
Син покійного діда Шуліки
У неділю корову продав,
Тих петлюрівських «гривень» без ліку
Кілька сот міліонів узяв.

29

І за тиждень, рівнісінько-рівно,
Щоб з досади той скарб не пропить,
За всі гроші хорошого півня
Пощастило Шуліці купить...
Того ж ранку сільські господарки
Принесли із базару в двори
Окрім «гривень», німецькі марки,—

Хоч-не-хоч, добровільно бери!
Незвичайну таку новину
Принесли і молодші, і літні:
«Єсть у німців машинки магнітні,
Чують зброю і через стіну.

30

В кожній хаті, не входячи в двері,
Взнають, де заховав і коли.
Вже на волості клеють папери,
Щоб до вечора зброю здали.
Ну, а тих, що не вірять, уперті,
І гвинтівок самі не знесуть —
Тих нещасних до кари, до смерті
Просто в полі судитиме суд»...
Суд проходив не в полі, а в школі,
То він звався лише «польовим».
Тут Загата стояв. Він ніколи
У біді не схиляв голови.

31

Ось вона — непокрита, чубата,
Од приклада на кучерях кров.
«Ваш фаміліен... Пе-тер За-хата?»—
«Трохи інша: не Петер — Петро!»—
«Невелика тут, хлопе, різниця!»—
Обізвавсь лейтенант од стола,
Пан із Львова...

— «Петля чи в'язниця,
То, звичайно, різниця мала!»
Лейтенант подививсь близькозоро:

«На в'язницю ти сі не надій!»
Щось промовив до німця-майора
Й витяг «діло» у папці твердій.

32

«Українець?»—
«Земляк ваш, нівроку»...
(Він у Австрії був на війні).
«Кілька лічить сі... панові років?»—
«А як сорок — полегша мені?..»—
«В вас знайшли на даху кулемета?»—
«Та знайшли... Недотепно сховав».---
«Ви приходу таваріщей ждете?»—
«Люди діждуть! А я...не діждав».—
«В пана-дідича файний рояль
Ти насміливсь з маєтку забрати?»—
«Та хотів навчитися грати,
А тепер вже не встигну,— а жаль!»

33

Цвіт акацій схилився до вікон,
Білі грона, як руки малят...
Лейтенант прошипів: «Болшевікен!»
Гер майор відповів: «Растреляйт»...
Стигле жито пашіло, як жар,
Під розложистим неба наметом.
Привели заваччан. З кулеметів
У Завацькім зустріли мадьяр.
Сонце сунулось вище і вище.

181

Починалися перші жнива...
Їх вели повз жита, кладовищем,
А було їх усіх двадцять два.

34

Двоє хлопців скрадаються полем,
Там, де яр на гробки поверта.
Велетенським оранжовим колом
Опускається сонце в жита...
Розв'язавши їм руки, лопати
Всім над яром холодним дали:
Аж до смерті чорнозем копати,—
Бо вони безземельні були.
Без хмаринки, без тіні і плями
Небеса дорогі, голубі...
«Самі ми копали могилу собі,
Готова глибокая яма»...

35

Наплива прохолода із яру.
Крізь терни, вишники, дерезу
Там Федько із Тодосом у парі
По траві між хрестами повзуть.
Побратими мого покоління!
Не ховайте очей, не дрижіть.
Голі руки, криваві коліна
Над землею... Про все розкажіть!
Тут постріляних зводили корчі.
Босі ноги стирчать із землі.
Помста й ненависть, бідний мій хлопче,
Хай заступить народні жалі!

Наче з людом голосить долина,
 Кров і сльози зросили жнива.
 Розстріляли й татуся Килини
 Отоді, як вели двадцять два.
 Чим утішить її, пожаліти,
 Де цілющих відшукувать слів?...
 Он викопують сестри і діти
 З того яру батьків і братів.
 Як могила, знітілися Роси.
 Та не вічно, не надовго — ні!
 Завтра месником бути Тодосу
 За тортури німецькі страшні.

37

Часом постріли, крики в селі.
 Тишина розривається гулко.
 Перехожих на кожнім провулку
 Зупиняли вночі патрулі.
 Неспокійно і тоскно, настирно
 Валували собаки... На грюк
 Вибігало населення мирне,
 Всюди чулося: «Форвертс! Цурюк!»
 По хатах не світилося світло.
 Наче вимерли пісня та сміх.
 Білизною безсмертною квітли
 Лиш акації — чисті, як сніг.

38

З офіцерами, з німцями разом
 Звідкись виринув пан Ковальов.

Скликав сходку німецьким наказом,
Словом «злодії» очі колов.
Обіцяв посадити за ґрати
Цілі Роси. А втім, подобрів:
Лиш чотири мільйони зібрати
Зажадав із селянських дворів.
І не гривні, не ті паперові,
А мільйони як слід — золоті!..
Дід Косенко сказав тут промову:
«В нас за сажем... мільйони оті».

39

Тільки ніч чорнотою захрясла,
Молодик заховався за хлів,—
Хлопці разом відсунули ясла,
За лопати взялися без слів.
Переривши солому та гній,
За обмотану паклею цівку
Тяг Тодосій німецьку гвинтівку
І патронів півсотні при ній.
Потім знов прямували до саду
І на возі сховали її.
Невеличку военну нараду
Прикривали в саду солов'ї.

40

«А тепер нам зосталось забрать
Ще наган коло яблунь, під дерном.
Потім зброю на місце повернем,
Щоб не лаялись батько та брат».
Бо Тодосій підгледів з-за хати —

Батько з братом торік у саду
Піднімали зелені квадрати,
Покарбовану землю тверду.
Вранці бачив — ногами прим'ята
Тільки трохи зелена трава,
Гілка вишні рясна і кудлата
Нову схованку закрива.

41

Давні яблуні, кисла й солодка,
Ті, що Фрося кропила колись,
Розправляли під місяцем лист
В літні ночі, ясні і короткі.
І Тодосії під ними на возі
В дні цвітіння черешень і трав
І по самі осінні морози
Спать під зорями влітку лягав...
Тут лягли вони з Федором двоє,
Трохи муляли в спину набой,
Нависала на яблуні ніч,
Деся втихала приглушена річ...

42

Кожну весну, од краю до краю
Він оглянув, згадавши про все.
Щось таке, що в житті не вмирає,
Нині вранці життя принесе.
Через вогкі пахучі грядки,
Мимо клуні й високого плоту
Із великим снопом околоту
Йшли до вигону два юнаки.

Ніч кінчалася. Небо синіло,
На Чумацькому меншало зір.
Десь гармати в степу стугоніли...
Через пліт перелізли у двір.

43

Перед полем, на самому краї
Пустка-двір. Дереза, як стіна.
Через хаші Тодос визирає:
Зовсім близько — вітряк Литвина.
Виснуть крила, без вітру гулящі.
Та й кому тепер думка молоть?
Хлопці влізли у зарості й хаші,
Розв'язали той сніп, околот¹.
В околоті з добірного жита,
Для таємної справи, вони
І наган і рушницю набиту
Понесли в дерезу, в бур'яни.

44

От вже й зірка на сході остання
Догоріла. В блідій синяві
Розлилось малинове світання,
Заблищала роса на траві.
Без розмови, на чорний вітряк
Поглядали, на сизу дорогу.
Дождидання будило тривогу,—
Хай не думають — страх, переляк!
Пахло солодко листя зіпріле

---

¹ Снопи жита, де обмолочене тільки колосся і не побита солома (околот готується для вкривання хат).

Крізь високу траву молоду.
Ось дорога вдалі закуріла,
І Федько трохи збліднув: «Ведуть!»

45

Рота збройних австрійських жовнірів
Гнала гурт українських селян,
І Тодос тут очам не повірив:
«Дід Косенко між ними, ти глянь!
Нащо діда катують, собаки?
Він і так уже скоро помре»...
Хлопці стежать, німіють від ляку.
Німець петлі широкі бере,
Він за крила чіпляє віршовку...
Сходить сонце. Ой сонце, прощай!..
«В офіцера стріляй! Тільки — ловко.
Федь, умри — але в пана влучай!»

46

Дружний постріл—і щось надзвичайне:
Офіцер поточився, упав!..
Панська зброя — і пана влучає!
І Тодосій стрілять не кінчає...
Він за Федьом до річки тікав.
Ім гвинтівка у новій пригоді
Не допоможе тепер у біді,
Зброю кинули. Лізли в городи —
По кущах, кропиві, лободі.
Тупіт ніг, стрілянина відстала.
Ось Ташлик, неглибока ріка,
І по груди вода не дістала.
Знову — хащі, рогіз, осока!

«Хай тепер пошукають, прокляті!»
 Наче мертві, упали в траві.
 Відпочили, і знову тікати
 Через межі, яри степові.
 День не їли. Рогіз лиш жували.
 Йшли осоками — шлях той важкий.
 За Ревуцьким їм хліба давали
 Із своїх торбинок пастушки.
 Часом дощик дрібний, мов осінній,
 Поливав їх в дорозі сумній,
 Спали вдвох під копицею сіна,
 Наче мині, зарились у ній.

У важких пухирях, у крові,
 Ноги в хлопчиків, наче шкураття.
 Та вони поріднились, як браття.
 Ось лежать на шовковій траві,
 Дзвонять коси в диму степовім,
 Голубе над хлоп'ятами небо;
 І рішають спокійно, що треба
 В саме місто добратися їм...
 Обминали німецьких солдатів.
 Страх погоні потроху зник.
 Та у місті зустрівся хлоп'ятам
 Шестеренків земляк-робітник.

І на станції в пам'ятну осінь
 В ешелоні військовім зустрів

Военкома Остапа Тодосій...
Був заплакав. А там розповів,
Як із Федьом помстились за діда,—
Офіцер той сконав од ран.
Віра-вчителька зникла без сліду,
Кажуть, виказав німцям Троян.
Ще Тодос починав свою згадку
Про той лист... Одвернувся, замовк.
І згадалась Остапові хатка
Краї села. Степовий килимок!

50

Безхатчани стріляли у каски,
За суди, шомполи, вітряки!
Спотикалась кіннота мадьярська,
Гайдамаки губили шлики.
Повноліття Орленка Тодоса
У червоному війську цвіло.
Повесні увійшли вони в Роси,
Тяжко змучене, рідне село...
Бідна мати стоїть на порозі,
Жовта мичка в тремтячих руках.
Усміхається мати, а сльози
Білим градом течуть по щоках.

Е П І Л О Г

У народній грозі задрижали
Залізниці, міста і поля,
Окупантів огнем проводжала
Переповнена гнівом земля.
Будьте прокляті вкупі з панами,
Що з собою приводили в краї!
Хай ваш слід зароста бур'янами,
Над могилами сходить курай.
Хай вам шлях пропаде! Щоб зібрати
Не могли ви той юнкерський зброд,
Що його лиш грозою відплати
Поминає радянський народ.

І тепер нахваляєтесь звідки
Недайкáші, Мелешки — кати?
Ви пішли у які контррозвідки,
Щоб собачий свій хліб зберегти?
Вже тепер ви баронам чи лордам,
Тридцять злотих одержавши в їх,
Продали свою вовчу породу
В паперових державах своїх!
Ви самі собі вибрали смітник,—
Ви в могилі фашистській мерці!
І не ступить з вас жоден негідник
На оновлені землі оці.

Як розквітли красолі і маки,
Білосніжні кущі бузини,
Повертався Тодос з робітфаку
До колгоспу «Квітучі лани».

Він виходив на озеро трав
З почуттям і щасливим і милим.
Степ широкий, мов плисовий килим,
Нові Роси навкруг облягав.

Золотий степовий океане!
Твоя слава по світу шумить...
Чорний чобіт німецького пана
Не забудь,— щоб не міг тут ступить!

Щоб, як знову породу їх вовчу
Ти зустрінеш в останнім бою,—
Щоб загарбникам випалив очі
Перш, ніж глянуть на землю твою!

*Харків—Одеса,
1937—1938*

КАТЕРИНА

К. Г. Скрипник

I

Весна... На північ линуть гуси,
І день, як сурма золота,
І серце радісне Катрусі
Весняна ласка обгорта.
В нову, неходжену дорогу
Свою надію і тривогу
Несе, як світлий скарб, вона.
В її життя, мов дивне диво,
Влилося щастя полохливе...
Те щастя принесла весна.

У сонці теплої неділі
Вона виходить до Орілі,
А в полі вітер, як вино.
В житах майнуть рукава білі
І плаття — сніжне полотно.
Над нею синя чаша неба,
І степ шумить, немов ріка,
І пригортає світ до себе,
Мов чайка, дівчини рука.

У білопінній завірюсі
Стоять над берегом сади.
Отут Оріль дала Катрусі

П'янкої в свіжості води,
Скупала всі стежки, сліди.
На берегах ріки веселих
Вона й сама, як світлий келих,
І чаша юності ота
Незвична хмелеві до часу.
До грані чистої ні разу
Ще не тяглись чужі уста.

2

Навколо Катрі — сонце, май...
Зірви волошку й материнку,
В косу задумливо вплитай.
Поглянь на білу хмаринку,
На весь весняний небокрай.
Посидь на березі хвилинку,
Далекі весни пригадай,—
Бо це ж твого дитинства край.

Красою берега німого
Знов зачарована була.
З води ясніли брови строгі
І світлі лінії чола.
Вона вінок собі плела,
Як у минулі теплі травні,
Коли отут стежини давні
Ще в дитбудинкові пройшла.

На мить самій здалось: з Орлі
На неї дивиться дитя.
То вперше глянули несмілі
Дівочі очі — в заметілі,
В грозу майбутнього життя...

І знов далекий день згадала:
Будинок, сад... Глибокий сніг.
А батько — люди їй сказали —
В боях з Денікіним поліг.

Були б суворі й нещасливі
Стежки життя для сироти.
Та їй тепліш було рости
В дитячій дружнім колективі,
У тім гурті сім'ю знайшла,
І юні дні зустріла гідно,—
Немов сама вітчизна рідна
В життя їй руку подала.

Блищить вода... Шепочуть вруна.
Хай милий жде... Так мило тут!..
Була в дитячій їх комуні
Хороша школа, дружба, труд.
І розцвіли надії юні...
Вона кінчає інститут.
Нехай сувору й нележку,
Прожито молодість не марно!

Це перша практика в лікарні,—
Знов Катря в ріднім городку.
Із тихим смутком, та не болем,
Вінок тих споминів плела.
Вона так скучила за полем,
Де стільки років не була!
Це їй стеливсь зелений килим,
В цвіту і радості земля.
Вона ішла на зустріч з милим
В святковий день, в рясні поля.

Коли весняний сон дівчати
 Тривожна мрія обгорта,
 Йї сніться руки немовляти,
 Несмілі милого уста.
 Тоді в незнаную дорогу
 Вона несе ту мрію строгу,
 Що все минуще обмина.
 І теплі спомини дитинства,
 І чисту мрію материнства,—
 Мов чашу чистого вина.

Оріль мереживом туманним
 У житнім колосі текла.
 І щастям дивним, несказанним
 В життя там подруга прийшла.
 Удвох ішли в рясній долині,
 Де сонце в кожній крапельні —
 Роса квітчала сінокіс.
 І перших ягід дозрівання,
 І в лісовім ставку купання,
 І хмелем трав налитий ліс.

Навколо нас високе жито
 Шуміло, пінилось в цвіту.
 Увесь наш край було сповито
 Немов у казку золоту.
 Кипіло білим медом поле,
 Пливли метелики. І бджоли
 З веселих линули роїв.
 Навколо нашої Полтави
 Росла, цвіла чудова слава
 Людьми оновлених країв.

Отих стежок духмяну спеку,
Той день в тривожному лісу,
Оту весну, живу й далеку,
Я в серці вдячному несучу.
Як наше щастя, повне й сміле,
Я цвіт землі з тобою пив.
Зелений ліс одіння біле
Калини соком окропив.

Ми в пишнім червні зустрічались,
Збирали квіти лісові,
На муки й радощі звінчались —
Де сонця зайчики в траві.
Гарячих трав весільний килим
Зробив нам світ навіки милим,
Світились вогники ожини
В душній, блискучій тишині.
Щасливих сліз з очей дружини
Упали краплі срібляні.

4

Тепер лиш в пам'яті повернем
Той день, не випитий сповна,
Як ми зріднились буйним червнем,—
А червень зранила війна.

Нащо ж тим спомином сліпучим,
Далеким щастям серце мучим,
Чи наймиліш воно — здаля?
На рідний край і нашу долю
Упали перші бомби. З болю
Тоді здригнулася земля.

У день весілля, в наше свято
Ми розійшлись на довгий час.
Дружини ждали нас. Малята
Повиростали вже без нас.
Чи всіх батьків торкнулись руки,
Уста гарячі, повні муки,
До їх русявих голівók?
Ми не забудем дні розлуки,
Війни суворий перший крок.

Одна зосталась Катерина...
Крізь пил і грім важких доріг
До неї часом лист прилине,
Як білий голуб на поріг.
В самотнім домі юна мати
Солдата буде виглядати,
Як тисячі, коло вікна.
Тоді сини навчались мови
І рано взнали гостре слово,
Сумне, незвичне їм —«війна».

5

І ночі міста вкрила тьма,
І посмутніли ранки гарні.
Тоді у госпіталь з лікарні
Катруся перейшла сама.

Суворий іспит для початку!
Студентки, подруги-дівчатка
Так гірко плакали вони,
Коли в ясні, блискучі зали
Уперш поранених приймали
З доріг небачених війни.

Йй не забудь тих днів ніколи.
У залах цих недавно школа
Простора й радісна була,
Ясними лицями цвіла...
Тепер сюди щодня текла,
Як зрима вість вогню, вмирання,
Ріка народного страждання,—
Вона серця їх опекла.

Дівочі душі молоді
Здригнулись, заридали слізною,
Цвіт краю нищило залізо,
Шматки гарячі і тверді
Одлитої фашистом сталі.
У тиловім оцім шпиталі
Лягали браття їх, батьки,
Їх наречені, юнаки.

Вони в палатах чергували
З зорі до нової зорі.
«А ми ще й досвіду не мали,
Без року тиждень лікарі».
Хірурги там не знали втоми.
«А ви лишайте сльози вдома,—
Казали нам,— війна важка!
Тривоги, сліз не терпить діло.
Хай буде чула та уміла
Сестри і лікаря рука».

Отак вночі, під гул зеніток,
Говорить Катря до сусідок,
До пасажирок, як вона...
«І ми не плакати звикли потім,
Хоч вдача ця — також сумна.

Бо тяжко звикнуть до роботи,
Яку у світ несе війна».

6

Тривожна ніч у хмарах тоне,
На схід проходять ешелони
По десять, двадцять — день і ніч.
У темне небо б'ють зенітки,
І діти дивляться, як свідки
Днів, незабутніх для сторіч.

Іх темні станції стрічали
І в тьму дороги проводжали.
А серце вірить, промовля:
Як вся земля на битву встала,
Не згине в тьмі така земля!.

Все Катря Сокіл споминає
В сумному поїзді в ті дні...
Прожектор ріже ніч безкраю,
Стовпи зринають вогняні
На темнім заході. Навколо
Мовчазні люди, ніч і поле.

Отут мандрують юнаки,
Що в збройні лави ще не стали.
Діди і діти, і жінки
На схід рушають од навали.
У них важка і довга путь,
Та щастя — в рабстві їм не быть!

В борні за мир, світ, не забудь,
Що принесла в наш край навала.

Слізьми і кров'ю злиті шпали
І літаків ворожих лють,
І бомбу з «юнкерса», що впала
В вагон з дітьми, у дитсадок.
І сотні свіжих могилок
В німих степах край залізниці.
І матерів стражденні лица,
В тяжкій тривозі кожен крок!

В дорозі всі оповідання
Навколо дому та рідні...
«Такий врожай!... Але в останні,
Перед приходом звіра, дні
Прийшлося самим добро палити.
У нас цей рік вродило жито
Густе, стрімке, як очерет!»
І тут же радісно та дзвінко
Говорить всім з Поділля жінка:
«Ми з року в рік ішли вперед!»

І знов їй спомин серце крає:
«А тут нас голова збирає,
Та й каже: ждали десять діб —
Що ж, люди? Слід... спалити хліб.
Ми всі у плач. Він теж заплакав.
І правду нам казав: Ну да,..
Я знаю, шкода! Та біда
Ще гірша з того, браття, буде —
Як хліб, що ми зросили, люди,
Та буде їсти звір — оцей,
Що наших убива дітей.

Ще буде час: за все віддячим!
Радянська совість нам велить:

Хоч за добром народним плачем,
На цей раз — слід його спалить!»
Той степ — в очах моїх навіки.
Од вітру враз огненні ріки
Над пишним ланом розлились!
Наш голова заплющив очі,
Із сірником стоїть, шепоче:
«За все відплатимо колись».

На захід — загриви червоні,
Над полем тиша нежива.
У цьому ж їхав ешелоні
І той подільський голова
З усім колгоспівським активом.
І трактори він, дивним дивом,

Послав за Волгу... «Бо нова
Нас жде робота бойова:
В труді війни, труді дбайливім
Вони потрібні будуть пивам!
Ми тугу працею розвієм,
Своїм солдатам хліб посієм,
Ще будуть добрі в нас жнива!»—
Казав колгоспний голова.

7

І Катря слуха, мовчазною
Біля вікна вночі сидить,
І край долиною грізною
В багрових спалахах лежить.
В залізнім річищі — вагонів
Іржаво-жовта течія.

По сорок довгих ешелонів
В узлі одному колія
На станції одній збирає.
Один чи другий догоряє,
Та інші все вперед ідуть.
Холодна ніч, далека путь.

Дороги довгої розлуки
Лежать крізь Куп'янськ і Валуйки,
Крізь Олексіївку й Ліски,
А інший круг — через Єлець.
Та ще кінець йому не близько
І невідомо, де кінець.

Усім, одірваним від дому,
Немов од дерева листкам,
Все в цій дорозі невідоме.
Уже не скласти ліку дням,—
Тут час одмірюють колеса.
Осінніх днів жовтаві плеса
На чорнім озері ночей,
Тоска приглушених речей,
Холодне небо, темні шпали,
І степовик в дротах гуде.

Якщо рушали, то не знали,
Коли зупиняться і де,
А як спинялися раптово
На шумнім схрещенні вузлів,
Тоді чекали знов і знову
По три, чотири, десять днів.
Чекання довге і гнітюче!
Пливли над світом мокрі тучі,
Печальні вісті неминуче

Їх здоганяли на путі.
Та правду всю за роки ті,
Щоб словом пісні розказати,
Повинен брата брат згадати,—
Це дружби сили золоті!

Людський потік в дорозі мук
Стрічали браття росіяни.
Ми брали хліб із дружніх рук,
Слова привіту несказанні
Звучали в огненнім тумані
Іще сильніш, ніж зброї грук.
То дружба звірена народів
Єднала у грозі походів
І руки нам, і серця стук.

Шляхи були важкі й далекі,
В Уфу, Ташкент, Алма-Ату.
І там казахи та узбеки
Не забували про оту
Священну дружбу. І вони,
Вітчизни спільної сини,
Ділили ласку, хліб і сіль,
І віддавали власну хату
В нещасті другові і брату,
До серця взявши спільний біль.

І мудрість партії й народу
Переселила в землі сходу
Для оборони, для броні
Могутні сталінські заводи,
Щоб не згоріли у вогні.
До строю бойового стали
І зброю перемог кували
Незборні велетні сталні.

На сході, в ту грізну годину,
Ми разом сіяли поля.
Була привітна і гостинна,
І непоборна, і єдина
Радянська, наша вся земля.
І вільний край, де всі — брати,
Не міг ніхто перемогти.

8

Далеке щастя в думці зрине,
Як біла хмарка пробіжить.
Та ще дорога Катерини
За Волгу дальнюю лежить.
Вона із Харкова рушала
У день, як мряка дощова
Над містом вранішнім лежала.
І радіо гіркі слова
Несло про Київ...

У вересні рушали з дому
У цю дорогу невідому,
Й минули безконечні дні,
Коли зустріли світло знову:
Без маскування в Балашові
Світили уночі вогні.

І веселіш на серці стало
Натомленим мандрівникам.
Вони раділи, як зіркам,
Цим вогникам, що їх стрічали
Одкрито й сміло! Серце, знай:
У нас такий безмежний край,
Не скрізь затемнено у ньому!

При світлі денному й нічному,
Далеко від пожеж і грому,
На цій освітленій землі
Кували зброю ковалі.

9

В теплушці зимній йде зима,
Ждучи пристанища, німа
Катруся дивиться в задумі
З маленького вгорі вікна
На вир води в холодім шумі,
На вічну Волгу, що грізна
Тут розлилась, мов темне море,—
А там степи і далина.
Он правий берег, як стіна,
А лівий — далеч неозора.
Мереживо мостів стальних,
І пильна варта коло них.
У тишині імристо-тьмяній
Усі встають на Безим'яній.
І довгий день, до темноти,
Їм за підводами брести
Годин дванадцять — рівним, голим
Заволзьким степом, чистим полем,
Де чорнобил, буркун, хвощі
Втонули в сизому дощі.

Сльота від рання до смеркання.
І ось, на тужне сподівання,
Уже вночі, удалині
Маленькі зринули вогні,
Ще кілометрів із десятків —

І їх теплом колгоспних хаток
Зустріне гомоном людей
Село, як друзів і гостей.
Біля контори у дворі
Дітей будили матері,
З возів, з намоклої соломи,
Несли, щоб відігріть у домі.

І Катря Сокіл, матерям
Скрізь помагаючи сумлінно,
У мокрій глині по коліна,
На геть задублих вже руках,
Носила малюків із воза.
З дощем осіннім тихі сльози
Текли в самої по щоках.
Нехай вони безвинну кару
Минуть,— хоч їх не захлине
Примара Бабиного Яру,
Обличчя нелюда страшне!

10

Ми не забудем голос брátів,
Що нас так щиро привітав,—
Степи поволзькі і Саратов,
Який нам любим домом став!
Із нього радіо України
Високим голосом живим,
Крізь хуртовини і руїни,
І дальніх заграв жовтий дим,
Озвалось до свого народу
Могутнім закликком походу,
Безсмертя кличем бойовим.

Ми знали: наші слухачі —
Степів поволзьких сіячі,
І зброярі, і партизани,
Що точать шаблі, гоять рани,
І часом в тиші несказанній
Наш голос чують уночі.
І знали наші земляки,
Хоч би були в найдальшій полі,—
Що нас еднають в дні недоли
Одні пориви і думки.

Саратов пам'ятає дні,
Коли під грім грози та бурі,
Артист народний — Шумський Юрій,
Солдатом-диктором в війні
Читав на нашій рідній мові
У сталінградські дні багрові
Вождя накази вогняні.
І те відчув тоді Саратов,
І, наче брат, запам'ятав:
Поет заплакав, як про Матір
Уперш по радіо читав.
І слово, скроплене сльозою,
Скрізь відгукнулося грозою.

Ми всі приходили до тебе,
За тебе йшли в огонь усі,
І нас твоє втішало небо,
Ріка Великої Русі!

Коли весна зелені шати
Несла на схили берегів,
Нам довелося побувати

За Волгою у земляків.
Чудова влітку переправа!
Як сині хмари, берег справа,
Ліворуч луки заливні,
Мов на Дніпрі десь, в низині.
А тиша й голубінь ласкава,
І плотогонів голоси,
І сонця срібні паруси...
Гей, ріки, сестри волі й слави,
Свічада руської краси!

Весна — й дорога степова
Немов на півдні України.
Навколо шляху жита стіни
І сиза хвиля вітрова,
Над степом небо полив'яне.
І от містечко Безим'яне,
Самотнє селище. У нім
Так схожі кожен двір і дім,
І ні садків, ні огорожі.
Оце містечко й на Поволжі,
Здається, винятком було.

У земляків таке село
За ті літа, в цю весну другу,
Ізнов будило часом тугу
За тими селами — Десни,
Херсонщини і Харківщини.
Але садами й ці долини
Засаджують самі вони.

І все, що дома так любили
Вже за колгоспного ладу,
Несли крізь бурю та біду

І забуттям ніде не вкрили!
Білили хати, щоб веселе
Ставало їх нове село,
Жоржини й півники садили,
Щоб тут, як вдома, все було.
І донесли, хоч далеченько,
Живого серця скарб увесь.
У цім краю Тарас Шевченко
Ожив у назвах МТС¹.

12

Приходив руку лікувати
Й хвалився врожаєм багатим
Отой, подільський, голова.
І Катря із медичним штатом
Пішла до нього на жнива.
І як же серцю не радіти!
Там, де хвоці та буркуни
Були недавно, восени,
Як їхали в цей край вони,—
Тепер у ячменях та житі,
Гарячим сонцем оповиті,
Шуміли в золоті лани!

І на полтавські так похожі
Були вже лікарці моїй,
Оці долини на Поволжі
В новітній славі трудовій!
Усі жінки прийшли в'язати,
Аж спорожніло геть село,

---

¹ На Поволжі виникли поряд МТС Тарасівська і Шевченківська.

(В ці дні і хворих не було!)—
Колгосп на полі був увесь.
І про ремонт машин подбати—
Устиг директор МТС.

Жниварка лагідно туркоче,
Повіє свіжий вітерець,
І не охоплять лану очі,
Покіс ляга з кінця в кінець.
«Чи лікарка в'язать уміє?»—
Не кажуть — думають жінки.
І Катря трохи червоніє
На їхні погляди меткі.
Вона збентежена хвилинку,
Та все згадала, все гаразд:
Іще в дитячому будинку
Вона ж в'язала, та й не раз.

«Нічого, дівчина хоробра»,—
Пізніш вирішують гуртом.
В трудівників пошану добру
Здобути можна лиш трудом.
І стали погляди ласкаві,
І сили додавали їй.
«Так, дочко! В цій великій справі
Поможеш, нашій... фронтовій!»

Це промовля сердечно-чемно
З Поділля жінка, що в путі
Розповіла, як хліб палили.
Слова привіту золоті,—
Вони ж іще потроять сили!
Лице у дівчини, як мак,
Їй стало любо і приємно,

Що жінка ця заговорила,
Про фронт подумала отак!
Бо це ж була народна дума.
У всіх сьгоднішніх трудах.
«От бачте, вже й не треба суму
По наших спалених хлібах!
Наш голова що обіцяє,
Те зробить всюди і завжди!»

Це «фронтового урожаю»
Лежали вже до небокраю
Тугих снопів густі ряди.

13

В селі, де вулиця єдина,
Мов стрічка, степом простяглась,
Знайома лікарка гостинно
В своїй хатині стріла нас.
Згадалась нам важка година
І той осінній довгий шлях...

Яка ти гарна, Катерино,
З дітям веселим на руках!
І повні вдячності ясної
Всі думи й спомини мої,—
Цвіт сили й радості живої
Ти принесла в оці краї.

Я мовчазний. Летять години
В привітному теплі хатини,
Вліта в маленький цей куток
Дух ніжний степових квіток...
«Було всього. Чекання, смуток,

Та все частіш лунав тут сміх,
Бо не зів'яв весінній жмуток
Троянд моїх, надій моїх.

Коли зима важка давила
Заметами сільські двори,
Оця голівка освітила
Мої самотні вечори.
Тепер хатина вся сміється,
Мов ранок теплої весни.
У ній щебече наша Леся,
Дочка, ровесниця війни.

Голівку Лесі цілувала
І в тихім роздумі казала:
«І поки зйдуть тут барвінки,
І миру сонце золоте,
Хай ім'я Лесі Українки
В малому імені цвіте!
Хай серце матері відчує
Одну з прикмет старовини:
Народження дочки віщує
Щасливе скінчення війни».

Час прийде: в серці золотому,
У ріднім Києві моїм
Про ласку російського дому
Я милій доні розповім.
Щоб українська наша хата
Благословила назавжди
Гостинність російського брата.
В часи народної біди!

Приходять хворі. Болі й муки
 Прийми і вислухай усіх.
 У лікарки ласкаві руки,
 Веселий голос, добрий сміх.
 В приймальню сходяться безмовні,
 А Катерини чують крок,
 То — бачу — теплі та любовні
 Ясніють погляди жінок.

І думав я: так необхідно,—
 Щоб лікарка була як рідна
 Війною змученим жінкам!
 Таж людська усмішка привітна,
 Сердечне слово, любе нам —
 То в нашому житті одвіку
 І найпевніші, й кращі ліки!

«Хороша школа на селі!
 І що за рік я лікувала,
 Те й медицина вік не знала.
 Ділить з жінками всі жалі,
 Усе тут знать, уміти мушу
 Розпізнавати серце й душу,
 А часом навіть лікувать.

Та, мабуть, вам воно й нудне,
 Все, що захоплює мене.
 Тепер вам — бурі, танки, грози,
 А в медицині сила прози!»—
 Замовкла, і з очей на мить
 Лукава іскорка летить.

«От мій новий, поволзький шлях.
Щоправда, мало сумувала,
Усе з дівчатьми здобувала,—
І паливо: в отих полях!..»
Рука в вікно: удалині
Вже цвіт жовтів на буркуні.
«Із нас ніхто тут не забуде
Найпершу зиму в цих краях.
Всі злигоди бороли люди
В труді упертім, не в жалях!
Сумне спада, як цвіт-пороша,
В душі живе — ясне й хороше».

15

Лишила нам іще картину
У пам'яті ота зима.
Про неї наша Катерина
Розповіла вже не сама..
До хворих з дальнього села
У грудні лікарка ішла.
І стало вдень, як уночі,
Знялася буря. Темно, лячно.
Отут заплач, або кричи —
Хто стріне?.. Згинеш, необачна.

З дороги збилася. Несила
Іти в бурані отакім.
Вона згадала про вовків,—
Удалині вони завили.
В снігу по пояс Катерина
Бреде Поволжям вдалину,
Бураном злим кипить долина
І замітає самітну.

Колючих сліз разки нерівні
Вже замерзають на щоках,
Ніде не обізвуться й півні,
Собак не чути. Смертний страх!
Мов клятву промовля химерну:
«Назад все рівно не поверну,
У тім селі вмира казах».
І, може, все вона згадала,
Що в комсомолі привітала,
Як світлу молодість свою.
Як юнаки за край вмирили,
Та не здавалися в бою,
Як до мети ішли уперто
З зневагою до мук і смерті,
«Ти на малім своїм посту
Позич у славних силу ту».

В землянці крайній налякались
Жінки-казашки й дівтора,
Як із порога привіталась
Вона, вся біла, як мара.
І вже як «доктора» пізнала,
Казашка скрикнула: «сестра!»
І, щоб зігрить, поцілувала
Замерзлі руки й щоки їй.
І Катерині тепло стало,
Як в хаті, у сім'ї своїй.
То сліз тепло, тепло життя;
І схлипувала, мов дитя.

До неї лащилися діти.
«А гарно, гарно жить на світі!»
І горда й радісна була:
«До хворих вчасно я прийшла!»

А як раділа Катерина
 (Тож гарне, чисте почуття!),
 Як мати хворої дитини
 Казала: «Ви спасли дитя».
 Було в лікарні, на прийомі,
 Казашку стріне хоч одним
 Казахським словом привітним
 Українка-лікарка,— і враз,
 Немов у батьківському домі,
 Казашка розцвіте в той час!

Ні тіні страху до лікарні,
 І вдячні погляди прегарні
 Й сердечні щирості слова
 Шукає хвора. Одкрива
 Тій лікарці свою всю душу,
 І всі чуття виповіда...
 «Та я, на жаль, признатись мушу,
 Що «доктор» слуха, погляда
 Й киває: розумію, мов,—
 Хоч не слова,— твою любов».

«А часом зринуть думи строгі,
 Коли бував на роздум час:
 Чи для війни, для перемоги
 Зробив усе тут кожен з нас?
 Не чуєм, як гудуть гармати,
 Живем у дальньому тилу.
 А воїна дружина, мати
 До мене прийде — то й солдату
 Я можу здалеку подати
 Цю щирю поміч, хоч малу.

Я свій обов'язок відчула,
Коли в труді з людьми збагнула
Їх думу ширу і просту:
У дні великого походу
Працєю сумлінно для народу,
То будеш всюди — на посту».

17

Одна надія та бажання
Давали людям стільки сил,
Одно єдине сподівання
В трудах єднало фронт і тил!
Бо люди ширі, пильно й строги
Жили щодня для перемоги
В гарячій, бойовій труді.

Усі стежки і всі дороги,
Великі всі й малі діла,
Тоді Вітчизна обняла
Крилом могутньої орлиці,
З'єднала у собі тоді
Всі покоління,— молоді,
Середні і найстарші сили!

І землю рідну стократ
В тривозі люди полюбили.
В степах, де гордий Сталінград
Гривів од рання до світання,
Так недалеко, поруч — жниці
Ішли збирають жита й пшениці.
Це бачив кожен наш солдат;—

Його проводять строгі лиця
З жіночих ланок і бригад.

Ще фашисти шаленіють,—
Та не здолать їм той народ,
Де хліб для фронту разом сіють
І йдуть щорання на завод,
Де бомби лютих ворогів
Розбуджують не страх, а гнів!

18

Я руку високо підніс,
Вклонився Бойкові Івану.
Машина йде на Безим'яну,—
Уже над шляхом копи скрізь...
Та все Херсонщина ще сниться
В краю цім Бойкові й мені.
Текла річками там пшениця,
Жита, гречки і ячмені,
І там Дніпро голубив весни,—
Там знане все, і все чудесне!

Та як радіє він щоднини,
В роботу ринувши увесь,
Що й ці посушливі долини
Вже родять жито та овес.
У полк у танковий заяву
До военкома він подав.
Він мріяв про воєнну славу
Й на відповідь так довго ждав.
Він хліб увесь по плану здав,
Й відповіли тії пори:
Твої там танки — трактори!

218

Тепер просив він передати
Вітання звільненій землі,
Під Курськом месницькі гармати
Розбили орди хижі й злі.
Зоря висока перемоги
Над військом правди вже зійшла,
На захід огненні дороги
Вставали грозами Орла.
На голову фашиста-ката
Впаде покара і відплата.

Це ж ніч мина, і день іде!
І нас у рідний край веде
Зоря прекрасна і велика,
Вона здобута вже навіки
У подвигу братів-людей.

Стою над Волгою грізною,
Та вже у сонці далина.
На захід синьою стіною
Встає ялина і сосна.
Ви стали, рідні краєвиди,
В грозі важкій нам ще рідніш...

На Володимирську ти вийди —
Безмежна далечинь — і тиш.
Або ще нижче по Дніпрі,
На Канівських священних горах:
На вересневих осокорах
Тремтить восковий лист вгорі.
А за Дніпром потонуть очі
У фіолетовій плавбі:
Земля і небо голубі,
Аж серце в грудях затріпоче!..

Саратовські і дні, і ночі —
В труді, надіях, боротьбі!
І рідне слово в дні війни.
Лунає по широкім світі,
В сердечній зустрічі, привіті
Пливе до нас із далини.
Нам пишуть друзі із Москви,
З Уфи, де в гостях у башкирів
Спліталися надії щирі,
Де часу не губили ви!

Який сподіваний, новий,
З Москви журнал наш «Україна»
Прийшов у табір бойовий!
І то не болі і руїна
Озвались з свіжих сторінок.
То битви й подвигу година,
Солдат вітчизни мужній крок!

Він все тоді в собі зібрав —
І наші радощі, і болі,
І нашу віру, що ніколи
Нікому не стоптатъ тих нив,
Де наш народ боровсь, любив,
Де сіяв квіти щастя й долі...
Прощай же, дім гостинний братів,
І Волги небо голубе.
Ти рідний нам усім, Саратов,
Ми не забудемо тебе!

19

І знов дорога в ешелоні,
Яку з нас не один пройшов,
Ліси оранжово-червоні,

Такий знайомий Балашов,
І за вікном шовкові ночі,
Рясний серпневий зорепад...
І наклика сльозу на очі
За Куп'янськом вишневий сад.
І знов дорога в ешелоні,
Та вже додому, вже назад!
Святково-радісні жінки
На саму колію виносять
У відрах вишні й огірки,
Бійців узять дарунок просять.
Гостинний край, сердечний край,
Ти нас зустрів, як світлий май!

Ми повертали в отчий дім
Безмежним щастям оповиті.
Та села й станції розбиті
Нам серце краяли усім.
Чугуїв тихий і порожній
Скорботним привидом устав.
І в перекатах дальніх грому
Високі поверхи Держпрому
Могутній Харків піднімав.

О, дивний день,— коли квітчались
Народним святом вулиці!
З батьками й сестрами стрічались
В боях запилені бійці,
І незнайомі цілувались...
В століттях цим святковим днем
Ватутіна ми пом'янем.
День визволення цвів навкруг,
Я жив серпневою весною.

І я жалів, що милий друг
В оці хвилини не зі мною...

Шукаю знов знайомі двері...
Будинок на Сумській у сквері
Стривався з юністю сто літ.
Тут виростили в славі краю
Хірурги, вчені, лікарі...
Та як в руїні розпізнаю
Привітні клініки старі?

Далекий друже щасних днів!
В твоїй лікарні на Поволжі
Чи розказати б я зумів
Без болю в голосі, без дрожі,—
Що бачив я сьогодні тут
В садах сердечного стрічання?..

Та знов устане інститут!
Життя змита сліди вмирання,
І місто радісно шумить,
І воїна цілує мати...

А за Мерефою гримить
В осінні дні гроза відплати.

20

Знов пил од тисячі підвід
Котився по степу німому,
Та тільки люди не на схід —
Рушали радісно додому.
Знов ешелонів тисячі,

222

В пісках азійських закурілі,
До наших міст удень, вночі
По рівних коліях гриміли.

А тій землі і меж нема,
Яку навчились ми любити!..
І Катря Сокіл з багатьма
За Волгою зосталась жити.
І землякам відповіла,
Така одверта і лагідна:
«Любов людей я тут знайшла.
А в горі пізнана земля
Стає для нас навіки рідна...»

Я не скінчила тут роботи,
Полікувала ще не всіх,—
Казала через жарт і сміх:
А як скінчу — приїду потім
І друзів давніх стріну всіх...»

21

Колоссям новим заростають
Сліди великої війни.
І нас лиш ті не привітають,
Що не вернулись з далини,
Ні в тужних зимах, ні весною,
Як мирні роки зацвіли..
В боях, незмірною ціною
Для світу мир ми здобули.

А миру й щастя той достоєн,
Хто в битві їх здобув собі,
Народ наш не боїться воєн,

Бо він зростав у боротьбі,
Бо серцем вільної людини
Він всім народам друг і брат,
Од сил ворожих він і нині
Могутніший, та ще й стократ!
Війни чека безсила лють,
А сильні всі — за мир встають.

Од хвиль на Тихім океані
На берег Балтики пройди,—
І скрізь поля у нас духмяні,
Найкращі в світі тут сади!
В ясных озерах і джерелах,
У тисячах річок веселих
Їм досить свіжої води.

Чи в надрах нашої землі
Скарби зариті замалі?
І сам, величний скарб, народ
На варті миру і свобод!
Таж перед нами, перед нами
Століття радісних турбот,—
Щоб володів цими скарбами
Наш добрий велетень-народ!

22

Хай дні складаються в літа,
Немов зернина до зернини.
У сіячів життя й добра
З тих зерен вироста гора
І обновляються долини
І сила краю нароста...

Минають дні, летять літа.
І хочеться хоч на годину
Побачить землі та міста,
Які в грозу нам рідні стали
... Недавно я від Катерини
Одержав дружнього листа.
Вона так щиро написала:

«Ви знов навідайтесь сюди,
Побачите цікаві зміни!
Уже і тут цвітуть сади
Такі ж рясні, як на Україні.
Життя напоїть степу шир,
Жаркі бурани переможе,
Й хлюпне нам золотом Поволжя!

За хліба колос, дружби голос,—
Ми всі літа за мир боролись:
Щоб вся земля була квітчаста,
І кожен край — мов богатир!
Я думаю, радію часто:
Ця творчість — боротьба за мир».

* * *

Як повесні цвітуть долини,
Я чую голос Катерини
В далеких сонячних полях,
Й кажу весінньою добою:
Ми ще зустрінемось з тобою,
В труді, в надіях і піснях.

*Саратов—Київ,
1943—1949*

ЮЛІУС ФУЧІК

Тоді війни тяжка навала
Міста грозою обступала,
Тоді фашизму сила зла
І Прагу кров'ю залила.
Та встали Лідіце і Прага!
В труді оновлена й жива,
Росте бійців за мир відвага,
І всюди світить їм Москва.

Уже не ділять шлях народів
Карпати гребенем своїм...
Тут Фучік Юліус проходив
І Борканюк Олекса з ним.
Вони ішли у битві разом —
Із комуністом комуніст,
Вони грізним, суворим часом
Шукали дружби й миру міст.
І то не вітер в голосінні
Летить у Прагу із Ясіні,
То наша радісна хвала
За їх шляхи, за їх діла.
Син Чехії і Закарпаття
Ішли у гомоні тих рік,
Які любили друзі й браття
В піснях і думках споконвік.

Одного Влтава не побачить,
За другим Дніпр і Тісса плачуть,
Обох бійців уже нема.
Та вік наш славец обома.

Їх пам'ять служить дружби стягу,
Братам в народнім серці жить.
Нехай із Києва у Прагу
Ця пісня дружби долетить.

Г Л А В А І

П о д в и г

1

Ішла весна. Черешні білі
У скорбній Празі розцвілись.
Вночі, в суворому підпіллі
Бійці до Фучіка зійшлись.
Тоді гестапівська навала
Із петель двері позривала,
І Юлій перед катом став.
Він не зігнувсь і не упав,
Й не міг відповісти вогнем,
Не міг отут життя скінчити!
Бо він для друзів мусив жити
В борні і муках, день за днем.

2

Якою дивною снагою
Його весна сповняла вщерт!
А тут — тюрма, лиш відгук бою
Та нерозлучні честь і смерть.
Його звалили і топтали
Кати нещадні і зухвалі,

Щоб він для власного життя
Забув найвищі почуття.
«Кажі, де радіо, друкарні?
Кажі, кажі!» Тортури марні,
Бо він пройшов одважний шлях,
Він гартувався у боях.

3

Ввели дружину. «Що зробили
З тобою, брате, друже мій?»
Лише подума вірна, мила.
Він сам подрузі бойовій
Велів: щоб в'язня — не пізнала,
Його уб'ють — не закричала...
Жалій без сліз. Люби без слів.
Так час навчив,
Так друг велів.
Колись казав: «Коли на волі
З'єднаєм руки в світлій долі,
Тоді всі лагідні слова
Ми скажем, сестро бойова».

4

В тюрмі не знають, не вітають
Бійці друг друга в дні страшні.
Фашисти знов її питають:
«Його ви знали?»
Густа: «Ні».
О, жінко Чехії! Цю силу
Хто дав тобі — що і в могилу
Без слів ти мужа проведеш!
А тут за власним серцем стеж.

Щоб ти ні рухом, ані зором
Не видала катам суворим,
Який ти біль собі взяла.
Ти другом воїна була.

5

Його нещадно катували,
Лежав без пам'яті сім днів.
Товариші над ним співали
Вже похоронний тужний спів.
Та у розбиті, хворі пальці
Він скоро візьме олівця
Й розкаже нам про Карла Мальця,
Простого чеського бійця:
Юнак-шахтар і вчитель школи
Із ним пройшли останні дні...
І не забуде світ ніколи
Слова суворі, вогняні!

6

Він скаже все. Бо горда сила
У серці мужньому росла.
Його півмертвого носили
На допити. Нема числа
Тим дням, які пройшли в нарузі,
Як у вогні. Та вірні друзі
І тут знайшли його самі.
Живи для битви і в тюрмі!
Бо сильні духом тим щасливі,
Що можуть в кожному колективі,
І навіть в темі тюремних стін
Зібрать, з'єднать бійців загін.

А Йозеф Пешек, вчитель школи,
 Йому, як батько, співчував,
 Болів отут з чужого болю,
 Його кривавий одяг прав,
 Казав суворо: «Душогиби».
 І він для Фучіка навік
 Зоставсь, як батько рідний, любий:
 В тюрмі не день жили, а рік!
 «Одважний Пешек наш для мене,—
 Нащадкам Фучік записав,—
 Сьогодні квіточку зелену
 В дворі тюремному зірвав».

Густину згадував. Бійцями
 Вони удвох в грозі пройшли,
 Навіки здружені серцями,
 Коли й розлучені були.
 В Країні Рад гостив він часто.
 Йому й тепер, як спомин щастя,
 В тюрму на Панкраці на мить
 Весна з Росії прошумить.
 В тюремнім сні, у муках спраги
 Побачить він Москву із Праги,
 Його на Схід вела любов.
 Він помандрує — в думах! — знов.

З тюрми далеко думка лине.
 Згадав травневі вечори,
 Сади Ферганської долини,

Нові канали Бухари.
Й Густині, здружений літами,
Він кожен крок свій записав...
В узбецькому Канібадамі
Над ними вечір погасав.
І через даль — удвох ішли.
І цих країв сади і квіти
Пили очима, так як діти
П'ють із одної піали.

10

Фашисти третій рік палили
Його печальний рідний край.
А спомин цей приносить сили:
Земля радянська, світлий май...
Світи ж йому, земля ласкава!
Це ж Юлій Фучік в «Руде право»
Розповідав для земляків
Про вільний край, де світ розцвів,
Де об'єднались в братнім крузі
Усі народи, щирі друзі.
Що Батьківщина в них одна —
Труда і миру сторона.

11

Зорею волі, сонцем слави
Була для Фучіка Москва,
В рядках газети «Руде право»
Його путі і мисль жива.
«Коли фашизму чорні мури
В грозі війсьній упадуть,
Народи вільні після бурі

Друг другу руки подадуть.
Скільком борцям прийшлося згоріти!
Але сердець багряні квіти
Несли в огонь не дарма ви!..
Жили ми правдою Москви».

12

Писав Густині. В дні страждання
Згадай, в яких садах ми йшли.
І дружбу, вірність і кохання —
Усе ми в битві здобули.
Ще зацвітуть поля квітчасті.
А ця тюрма без вороття.
Гей, люди! Таж у вашім щасті
Частинка нашого життя.
Коли б по цій жорстокій чаші
Нам знову вийти із тюрми,
Коли б зустріти щастя ваше —
Гей, люди, як би стрілись ми!

13

В тюрмі їх мучили. Дарма,
Всю Чехію не вб'є тюрма!
Американські та англійські
Кати у Мюнхені, без війська,
Фашистам Прагу продали,
Убивці в Чехію ввійшли,
Тоді зійшлися у підпіллі
Бійці робочі, люди смілі,
Такі, як Фучік і шахтар.
Тих чехів кров'ю торгувати
Знов хочеш, долара магнате,
Пірат всесвітній і гендляр!

Юнацька кров, що тільки вчора
 В жорстокій битві пролилась,
 Жарким тавром впаде суворо,
 Лакеї бізнесу, на вас,
 Залле банкірам лиця й груди,
 І вдруге Мюнхена не буде!
 Народи змучених країн
 Не схочуть смерті і руїн...
 Він пише: «Буде слави день!
 Бо голос наш з усіх віддалень
 Почує серцем рідний Сталін,
 Який на подвиг нас веде».

І газетяр-боець листками
 Своїх тюремних записок
 Засвідчить сам перед віками
 Бійців комуни мужній крок.
 У сильних — пам'ять не коротка,
 Гестапівська «чотирьохсотка»
 Щодня на страту їх вела,
 А їх «окоп» не здобула.
 Тут на передньому краю,
 В тюрмі, в оточенні ворожим,
 Стоять солдати на сторожі
 Тих, що за ними йдуть в бою.

Тюрма фашистська їх зібрала,
 Щоб мучить, вішати, палить,
 Щоб поодиначі умирили.

Вони ж і тут учились жити
Незборним фронтом, колективом!
Потомок! Перед світлим дивом
Нам гордість радісна велить
В пошані голови схилить:
Це ж комунізму вільний світ
Нової правди і моралі
Ім силу дав. Вони вмирали,
Щоб не згорів вітчизни цвіт.

17

Лютує кат у ріднім місті.
Знов Юлій з допиту вертав,
Дозорець вів: «Які там вісті?»
Його по-чеському спитав.
Чи так у смертника питають?
«Казали, завтра розстріляють»,—
«І цим вони злякали вас?»—
«Ні, я готов».—
«То, може, час
Яке важливе слово вам
На волю друзям передати?
Усе з собою забирати
Не слід. Пишіть, я передам».

18

І наглядач носив папери
В тюрму для Фучіка. І двері
У коридорі вартував,
Коли той в камері писав.
Тепер тут куля — слово кожне,
І Юлій міг йому сказати:

235

Ну, що ж, коли стрілять не можна,
Давайте будемо писать.—
В тюрмі не дуже-то й чудові
Для написання книг умови,
Та він стояв тут з олівцем.
Перед історії лицем.

19

В тюрмі він пише...
«Знову впала
Зима глибока і важка,
Ми Ліду в партію приймали
Тоді в підпільному ЦК...»
У нього в серці незабудим
Лишивсь той вечір.
Сніжним лютим
В мережі білої імли
На Карлів міст вони зійшли.
Під снігом статуї похмурі
Журились. А вона не в журі,
Сказала в ніжній ясноті:
«Цей день — найбільший у житті»

20

Спочатку милим і незвичним,
Як для усіх юнацьких літ,
Був тільки світом романтичним
Йй не легкий підпільний світ.
Коли пригадує він лица
Солдатів, партії синів,
Його одважна учениця —
Вона між ними. Скільки днів

В тюрмі держала їх зв'язок!
Волошка, квіточка блакитна.
Маленька, ніжна — й непохитна,
Безжурний сміх — і мужній крок.

21

Жахливі дні, примарні ночі,
Страшні безликі місяці.
Він пише. Він вмирать не хоче,
Його живого ждуть бійці.
Він був із ними так недавно!..
Сьогодні свято. Перше травня.
Їх на прогулянку вели.
І в'язні разом почали,
Немов зарядку, дивну вправу:
Раз, два—це «молот». Рух направо —
Косьба, умовний знак серпа.
Хоч варта й пильна, а сліпа.

22

І диво, всі тут зрозуміли:
Чудовий рух, дотепна гра!
Лише знамена не шуміли
Серед тюремного двора.
Оті знамена, що полоще
Людська ріка на Красній площі
В Москві. «Крізь бурі грозові
Ми салютуємо Москві.
Солдати правди на землі
Ідуть з Москвою. Знайте, друзі —
Брати в Радянському Союзі,
Нам світять зорі на Кремлі».

І він згадав у думі чулій
 Цей день в радянському краю.
 «Ми з вами, батьку,— пише Юлій,—
 Під вашим прапором в бою».
 І слів цих досить.
 Світ узнає,
 Кого він батьком називає,
 Хто поруч з Леніним стоїть
 Для слави й радості століть.
 Москва, Москва, ти серце світу,
 В тобі надії всіх країв.
 Твоею правдою зігріта
 Судьба народів і віків.

Діла і думи найдорожчі,
 Усе, що він скінчить не встиг —
 Скінчить Москва.
 Він бачить площі
 В потоках сонця золотих.
 І чисте небо над землею,
 І на гранітнім мавзолеї
 П'ять літер бронзових. Вони,
 Як сонце, сяють з даліни.
 На світі є одна фортеця!
 То волі серце, миру серце.
 Вона в грозі міцна й жива,
 Як пісня радості — Москва.

Солдат комуни у неволі
 Вмирав, а зброї не складав.

Він чув крізь мури битви поле
І друзям руку подавав.
Ця зброя — слово, мисль, перо.
Це ж він торік над приймачами
Ловив всі зведення ночами
Радянського Інформбюро.
І чесних друкарів одвагу
Всі чехи славили в той час:
На другий день читала Прага
Лютневий Сталіна наказ.

26

Папір, перо, мов частку щастя,
Нежданий друг подарував.
Писать в тюрмі він міг не часто,
Немов у бій ходив: писав!
Слова скупі — ряди суворі
Портретів світлих і живих.
«Не забувайте! В щасті й горі
Я був душею серед них.
В дорогах подвигу священних
Нема героїв безіменних.
Запам'ятайте ж імена,
Хай забуття наш труд не визна».

27

Про те, як чеські прості люди
В борні шукали правди зміст,
Сказать потомкам не забуде
Комуністичний журналіст.
Єлінки — Йозеф і Марія —
Жили так мирно двадцять літ,

Але прийшла гроза, завія,
Тупий фашист розбив їх світ.
Лежали меблів биті груди,
Сказала: «Йозеф, що ж це буде?
Нащо було добро збирать?»—
«Що ж, рідна, підемо вмирать».

28

Трудівники малі, убогі,
Що честь людську знайшли самі,
Вони й не видали нікого
І не скорилися в тюрмі.
У них життя не героїчне,
Та честь — добро народне вічне!
Вони за правду умирили
І мабуть зроду і не знали,
Що вже давно сказав колись
Поет-народ в години грізні:
«Сповняючи закон вітчизни,
Ми вмерли всі, та не здались».

29

Дозорці Юлія вели
Двором тюрми.
Там став під мури
Письменник Владислав Ванчура,—
Востанне руки подали.
Оглянувсь Юлій з коридора,
В очах печаль передчуття:
Ванчура дивиться угору,
Немов десь далі за життя...
«О, Чехіє! Співця й солдата,

240

У землю вритого живцем,
Згадай ти грозами відплати,
Схились над ним своїм лицем».

30

Найважче — з друзями прощання
Серед отих тюремних стін.
Тут бачиш кожного востаннє.
На суд, на розстріл, у Берлін
Везуть. Убогий вузлик зв'яже
Сусіда твій. І слів не скаже,
Руки не стисне, — стережуть!
Ось і шахтар іде в цю путь...
І тиша в камері безкрая.
Так умирають день по дню,
І серцем Фучік завмирає
Від гніву, лютого вогню.

31

Минали дні, немов віки,
Й росли у книзі сторінки,
А то були й години тиші,
А Фучік журиться, не пише.
Дозорець знає сам — чому.
Скорботні вісті. Гинуть друзі.
Тепер «його письменник» в тузі,
Тепер не пишеться йому...
Писав живим — живі листи.
Щоб ми могли людей любити,
Щоб ворогів могли розбити,
І мир народам принести.

Весна минула. Літа дні
 Такі ж безжальні і страшні.
 Он там, де шлях свій передчасно
 Скінчив Ванчура — до стіни
 Йде під конвоєм Мілош Красний,
 Навік прощаються вони.
 І Фучік чує, як відважно
 До окупантів Мілош каже
 Важкі, розважливі слова:
 «Хіба вам розстріли допоможуть?
 Вас неодмінно переможуть.
 За нас відплатить вам Москва».

Дружина мучилась від туги
 В тюрмі на Панкраці, де й він.
 Щодня приносили подруги
 Жорстокі вісті. То в Берлін
 Його везуть, а то — убили.
 А він писав: «Та не зломили
 Тебе, подружко бойова.
 Тепер твій голос не прилине...»
 В концтабір повезли Густину.
 Уже розлуки темні ріки
 Стають між друзями навіки,
 Не долетять її слова.

В тюрмі на Панкраці прожито
 Чотириста жорстоких днів,

Тут кров'ю кожен крок полито.
Це кров його товаришів.
І диво: Фучіка потомок
Тепер бере маленький томик,
Листи живих надій, думок,
І подвиг сяє з сторінок.
«Багато в битві нас упало.
Та ми завжди передбачали
Загрозу смерті у бою
І не хитались у строю».

35

Уже на дверях коридора
Звисає ремінь в'язня — знак,
Що от і він поїде скоро
Туди, де зник, шахтар-юнак,
Де впав Ванчура, Гонза Зіка,
І Мілош Красний. Де без ліку,
Мов сонця промені вночі,
Зникало друзів тисячі.
А він запише в мертвім домі
Перед лицем свого кінця
Живі діла, йому відомі,
Останнім рапортом бійця.

Г Л А В А   П

Чеська легенда

Його печальні дні останні
Важка заслона закрива.
І ми в недавнім мандруванні
Почули в Чехії слова
Легенди-мрії: руських троє
Зустріли чеського героя.

І

І знов тюрма на Плотцензее,
Уже в Берліні дні сумні.
В кінці трагедії тієї
Прийшли години осяйні.
Тінь ґрат упала на гіллясті
Верхи дерев. І дивне щастя,
Яке не вбити і катам,
До Юлія всміхнулось там.
Це три пілоти, вчора збиті
В дорозі дальній грозівій,
Тут мали кілька днів прожити
Із ним у камері одній.

Як дивний дар за люті муки,
 За все, що доля відняла,
 За всі із друзями розлуки,—
 Ця зустріч Юлію була.
 Він взнав: герої вилітали
 В далекий рейд у ніч німу,
 Тепер в огні zenіток впали,
 І привели їх в цю тюрму.
 А за тюрмою серпень цвів!
 І їхнім друзям в сині ночі
 Ізнов сувора даль клекоче
 У грізнім гулі літаків.

А десь в неволі б'ється Прага,—
 Пілотам він розповідав.
 Свій край, де Волга і Свіяга,
 Один із руських пригадав.
 А другий назви рідні слуха
 І все в очах його Синюха,
 Херсонська річка степова
 Із моря жита виплива.
 І третій каже: нині гуси
 Летять до моря з Білорусі.
 Бо він родивсь у В'язанках,
 Де починавсь Купалин шлях.

Солдатів партії в підпіллі
 На подвиг Юлій виряджав.
 Із них були солдати смілі,

Але не кожен зброю мав.
А нині друзі комуністи
Несуть йому чудові вісті
Із поля бою, з тих доріг,
Де й Фучік з ними бути б міг!
Він слухав, пив ту вість цілющу
Про славу, велич невмирущу
Орловсько-Курської дуги...
Тікають, гинуть вороги!

5

Не міг наслухатись. Всі троє
Йому тоді розповіли,
Що вже Ватутіна герої
У серпні Харковом пройшли.
Тюрма хитнулась. Сум зника...
Ідуть вже до Кременчука,
До української ріки
Незборні сталінські полки!
«Недарма ж ми людей збирали,—
Хоч ми й за стінами тюрми,—
Не марно в битвах умирали
І вірили недарма ми».

6

Слова чудесні Фучік слуха,
Душі заспраглий дайте пить.
Про Білорусь, і як Синюха
В степу Херсонщини шумить.
Як до життя відчув він спрагу!
Ночами слухав без кінця
Він про Ульяновськ і Свіягу,

Про землю руського бійця.
Хай друг Росію називає,
Із нею все в житті сплелось.
І щастя в серці оживає:
У що я вірю, все збулось.

7

А вже голодний час до краю
Без каяття і співчуття
Останні крихти догризає,
Години їхнього життя.
Не пройде Юлій по дорозі,
Де він ходив не так давно,
Не зложить пісню перемозі,
Та інші зложать, все одно!
Червона Армія проходить
Шляхи до славного Дніпра,
Зоря свободи людям сходить,
Щаслива радісна пора!

8

У коридорах брязкіт зброї,
Ведуть їх разом. Руських троє,
Із ними їх четвертий брат,
Нової Чехії солдат.
Поспішність катова лукава.
На фронті гітлерівців б'ють,
Вони в тилу зганяють лють.
Прощай же, Праго, рідна Влтаво!
Не долетить Густини крик.

Стоять есесівці юрбою.
І над німецькою рікою
Важкий спинився грузовик.

9

У небі хмарка невеличка.
Пілотам чувсь мотора звук.
У пана-ката панська звичка:
Щоб не трудити власних рук,
Він дав засудженим лопати.
Ти нерозумний, злобний кате!
В тюрмі ти ремінь відбирав,
А тут залізо в'язню дав.
Воно попало в добрі руки!
Удари в землю — тоскні звуки...
А гурт їх духом бойовий —
І пада мертвим вартовий.

10

Єдина мить, а скільки щастя
В оцій нерівній боротьбі!
В руках із зброєю упасти,
Він заслужив цю смерть собі.
Пілоти кидають лопати,
Щоб взять ворожі автомати,
Вогнем ударить в хижі лица.
І Юлій теж здобув рушницю,
І він у тім бою упав...
В очах світивсь: чи ранок Праги,
Чи судний вечір над рейхстагом
В багряній заграві палав...

Тепер лежать в чужій долині
 До неба лицями вони.
 Немов чекають з батьківщини
 Привіту матері сини.
 Шукали очі дальною Прагу,
 Хотіли вгледіти на мить
 Веселу Волгу і Свіягу,
 А тут чужа ріка шумить...
 Ви цілий вік в ту даль дивились,
 Несли їй вищі почуття.
 І ви до смерті не скорились
 В бою за правду і життя.

* * *

Живого слова вічна сила
 В серцях нащадків буде жить.
 Я бачив, як школярка мила
 Записки Фучіка держить
 Малими теплими руками,
 Немов підносить над віками.
 Зборовши смерть, живе з людьми
 В борні за мир безстрашне слово.
 Його тепер стрічаєм ми
 Словами: «Ти прожив чудово
 І як герой скінчив свій шлях».

Щасливий той, хто в сонці слави
 Звеличив свій народ в боях,
 Ішов на бій за діло праве
 І вмер із зброєю в руках.

ГЛАВА III

Ім світить Москва

«Пролог не епілог».

І. Франко

1

В чудесне літо перемоги
Ми їхали до міста Брно.
Широкі в Чехії дороги,
Тугі й міцні, як полотно.
Цвіли долини безбережні.
А понад шляхом в два ряди
Стояли радісні черешні...
Грози великої сліди,
Іще були в полях окопи.
Та вже з народами Європи
Братався край наш — богатир
Словами щирими про мир.

2

Я довго буду пам'ятати
Дорогу в милому краю.
Ми ночували в чеській хаті

В містечку Фрідек. І мою
Увагу щиро привернула
Людська любов, гостинність чула,
Якою стріли там гостей —
Із краю нашого людей.
Ми знали: дружбою народів
Єднали ми тепло сердець.
І кожен з нас отут проходив,
Як волі й миру посланець.

3

Дивлюсь: шосе зника в безмежжі,
З вікна, у присмерку яснім.
Ми в робітничому котеджі,
Такім затишнім, хоч малім.
У коридорах килимки.
Дітей русяві голівки
Скрашають килимів узорн.
У вікна чисті і прозорі
Вечірнє сонце посила
Свої похилі жовті леза.
І мати лагідна Тереза
Всіх радо просить до стола.

4

Та поки в хаті ще не темно
І відблиск заходу не згас,
Господар дому Карел чемно
В кімнату іншу кличе нас,
Щоб ми побачили картини.
Ось юна мати і дитина,
Там голубий без міри май.

А тут... ми вражені украй.
Долини ці, такі знайомі,
І це в робочім чеськім домі,
Не в нашій рідній стороні —
Наш Дніпрогес на полотні!

5

Ще торік, в лиху годину
Злий окупант спалити б міг
Йому весь дім за цю картину.
Чом робітник її зберіг?
Коли на нашому Дніпрі
Зійшлись уперш бетонярі,
До нас і чех приїхав літом.
«Я довго мучивсь безробіттям
В моєму рідному краю.
Мій труд у вас зустрів пошану.
На «Дніпрогес» тепер погляну
Й свою там працю пізнаю».

6

Згадав слова дзвінкі і свіжі.
До українських, руських звик
Розмов братерських в Запоріжжі
Цей Карел, технік-мостовик.
«Була хороша в нас бригада.
Пошани дошка теж була».
Він вимовля любовно й радо
Слова, в яких цвітуть діла...
Тепер в новій і світлій долі
Стрічають чехи волю й мир,

І вже бригаду в ріднім полі
Веде дніпровський бригадир.

7

В годину теплу і чудову
Тії вечірньої пільми
Його ми слухали розмову
Про дружбу з нашими людьми,
Про вільний степ, дніпровські плеса.
Коли ж наслухалися ми
Про ту картину Дніпрогесу,
Спинила Карела Тереза
Ї нам показала, принесла
Дві червонясті членські книжки.
У партизанах «Яна Жижки»
Вона із Карелом була.

8

Навік пройшла важка година.
Весна визволення цвіла.
Тоді, в грозу, і ця родина
Свій шлях між воїнів знайшла.
І не боялася, що діти
Залишить сирітьми на світі.
«Коли б не виграть боротьби,
То з цих дітей були б раби...
Ми мали приклад у житті:
Он Юлій Фучік і Густина
Ішли в бою, і ні години
Не розлучалися в путі».

Привітна їй щира господиня
 Маленьку книжку нам дала.
 «Записки Фучіка». Людина
 Тут гордо стяг свій пронесла.
 Він знав: і Чехія у сонці —
 Устане! З нею охоронці —
 Союз братів, що переміг.
 Бо ми ціною мук і крові
 Розпочали дороги нові,
 Й повік не зійдем з тих доріг».

Життя, прожите комуністом,
 Уже ввіходить віщим змістом
 В народні думи й почуття,
 Росте легенди словом строгим.

... Так епілог стає прологом
 Його безсмертного життя.

Взяли ми світла «Дніпрогесу»,
 Де Карел з нами на мосту,
 Й дарунок доброї Терези —
 Новеньку книжечку оту.
 Такі скарби, прості, безцінні.
 Тоді знайшли ми в дні весінні,
 Несли їх радо в рідний край.
 Цвів перемоги щедрий май.
 І знали ми: у наші хати
 З усіх живих слов'янських рік
 Веселка буде допливати,

І Праги слава промениста
Осяє дружби й миру вік...
І слово чеха-комуніста
Ми не забудемо повік.

* * *

Борці, що впали, в нашім війську
Ідуть під прапором в ці дні.
Ми землю грецьку й італійську
Сьогодні бачимо в огні.

Життя борців — велична тема,
Знамено в битві світовій.
Уже скінчилася поема,
Та не скінчивсь останній бій.

Бо нашій правді не вмирати.
Йй вічно квітнути, зростати,
У славних Партії ділах.
Все переможе правди шлях!

Бо їх веде зоря жива,
Ім світить в боротьбі Москва.

1948

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

(Біографічна довідка)

Терень Германович Масенко народився 10 листопада 1903 року в селі Глодоси, Хмелівського району, Кіровоградської області (колишня Херсонська губернія). Батьки, селяни-бідняки, не змогли дати майбутньому поетові достатньої освіти. Закінчивши шість класів сільської школи, хлопець повертається додому і допомагає батькам у сільському господарстві.

Лише за радянської влади, в 1922 році, Т. Масенко вступає на робітфак при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, а згодом до Харківського ІНО.

В 1924 році Т. Масенко вступає до комсомолу.

Перші вірші поет почав писати ще в школі, але займатися поезією по-справжньому починає на робітфаци. В цей період Т. Масенко пише пісні та вірші «Товаришу», «Марш робітфаківців», «Перше травня на кордоні» та інші.

Після закінчення робітфаку поет працює в редакціях газет та журналів, займається активною громадською роботою.

До Великої Вітчизняної війни виходять його книги поезій «Степова мідь» (1927 р.), «Південне море» (1929 р.), «Наша Азія» (1932 р.), «Книга лірики»

(1935 р.), «Вітчизна» (1937 р.), «Вірші і поеми» (1939 р.) та інші.

В період війни Т. Масенко працює в газеті «Соціалістична Харківщина» та в Українському радіокомітеті.

За роки війни і в післявоєнний час поетом написані книги поезій «Гірські дороги» (1941 р.), «У стані воїнів» (1944 р.), «Срібна дорога» (1946 р.), «Поезії» (1950 р.) та інші.

Т. Масенко працює також над перекладами з братніх мов, найбільше з білоруської («Рибалчина хата» Я. Коласа, поезії Я. Купали тощо).

Багато поезій Т. Масенка покладені на музику: «Гей у полі чистому», «Пісня про Київ», «Пісня про славну полтавчанку», «Пісня про Дніпро» та інші.

Вихід книги поезій «Вибране» Т. Масенка допоможе радянському читачеві ознайомитись з творчим доробком поета за 25 років його роботи в літературі.

З М І С Т

В і р ш і

	Стор.
Весняний заспів	5
Червоний колос	6
Споми	7
Держпром	9
Осіня пісня	11
Біля Аральського моря	13
Килимарка	14
Дівчині з Білорусі	15
Білий голуб	17
Мати	18
Село Станіслав	20
Лист до моря	22
Дорога в Казахстан	24
Смерть Абая	26
Перше кохання	27
Ходили ми в поля вечірні	28
Лісва моя ожино	29
Піхотинець	30
Біля музею Коцюбинського	31
Росою на білому цвіті	33
Леся і сонце	34
Світлячок	35
Мавзолей	38
Солдат повертає додому	40
Гора Тараса	45
Учителька	46
Вишнева усмішка	48
Вівчар Максим	49
Серпень	53
Зустріч весни	54

	Стор.
Матроська балада	55
Тракторист	57
Вийду в сонячні поля	59
Гей, у полі чистому	61
Чайка	63
Щастя	65
Наше місто — казка давня	67
Народний пісняр	68
Молоді садівники	69
Карпати, Карпати	71
Як сніги розтануть білі	73
У гаю сосновім	75
Заважають солов'ї	76
Слава Дніпра	77
Мати поета	79
Квітка дружби	81
Каховська балада	83
Колискова	86
Російський народ	88
Дві сестри	92
Київські каштани	93
Любов	96
Завжди, коли тебе стрічаю	98

П о е м и

Степ	101
Катерина	192
Юліус Фучік	226
Біографічна довідка	256

Редактор *Ю. Петренко*
Художник *В. Стеценко*
Техн. редактор *О. Яхніс*
Коректори *М. Путря, О. Словенко*

Терень Масенко. Избранное.
(На украинском языке)

Е. 05814. Здано на виробництво 25/IX 1953 р. Підписано до друку 28/XII 1953 р. Формат паперу 70×92/32
Папер. арк. 4.063. Друк. арк. 9.507+1 вкл.
Обліково-видавн. арк. 8.709. Ціна 5 крб. 40 коп.
Зам. № 4412. Тираж 6000.

Книжкова фабрика Голоовидаву Міністерства
культури УРСР, Одеса, Купальний зав., 5.

1890

53

10